

ԺԷ. ԴԱՐՈՒ ԵՐԵՒԵԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆԵՐ

Լուսառնորդի Գրպծ. Կարապետ Եպս. Ամատունիի թողած անտիպ աշխատութիւններուն մէջ գտանք ներկայ ուսումնասիրութիւնը, որ կը հրատարակեմք հրկու անգամով:

Հեղինակին նպատակը խղած է հաւաքել Եւ միասին ներկայացնել ԺԷ. դարու ակնառու եկեղեցականները, որոնք մզնած են ստեղծել եկեղեցական ու վանական բարեկարգութիւն մը: Հեղինակը, թէեւ սակաւաթիւ աղբիւրներ ունեցած է տրամադրութեան, հիւսելու համար ներկայ յօդուածը, սակայն այսօրեայ ալ բաւական եղած է ներկայացնելու տպաւորիչ իրականութիւն մը:

Ի լրոյ իմացած խնք հանգուցեալէն թէ ներկայ աշխատութեան նպատակն եղած է ցոյց տալ թէ ինչպէս ԺԷ. դարու եկեղեցական բարեկարգութիւնը իր լրումին հասած է Միսիքար Արքայով: Արդարեւ քաղաքական անմիաստ պատճառներով, Հայաստանի մէջ սկսուած բարեկարգութիւնը չէ ունեցած շարունակութիւն, ու փստուած գործը դադրած է սկսողին հետ եւ փափ հազիւ սերունդ մը կը քցած է գոյատեւել, առանց մնայուն արձագանգ մը ձգելու մեր օրերուն: Ընդհակառակը, Միսիքար Արքայ այնպիսի կերպով կազմակերպած է սկսած գործը, որ մնայուն հանգամանք ստացած է, ի միաստ Հայ ազգին լուսաւորութեան:

1. — ՄԱՂԱՔԻԱ ՎՐԻ. ԲԱՅԵՐԴՅԻ

(ԺԵ-ԺԶ դար)

Երեւոյեաց պաւառը, Բաբերդի մօտ գտնուող Ս. Ստեփանոս Վահանաշէն վանքին զարդը եղած է Մաղաքիա Վրդ., ծնունդով Բաբերդցի, ապրած ԺԵ. դարու աւարտին:

Փր մասին հիացողամով կը գրէ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցի, սակաւ տողերու մէջ ամփոփելով անոր կենսագրութիւնը. «Ի մերձ ժամանակիս մեր, Մաղաքիա անուն ճգնաւոր Վարդապետ մի եւ ճարտար գրիչ ամենայն արուեստիւն, կատարեալ եւ առաքինի վարուը

դարդարեալ... , իեցեալ ըստ ժամանակա խաղաղական կենօք եւ չռութեամբ ի նոյն վիճակ, եւ ընտելութեւ ոչ կամեցաւ երթալ արտաքոյ վանացն, վասն երազագիր եւ փոյթ արուեստին լինելոյ վասն : Եւ դրովք լցեալ է զամենայն երկիրն իմաստեաց, հասարակաց դրովք՝ Սարգսարանաւ... : Զայս ամենայն գիրքերային տընութեամբ եւ անհանգիստ արթնութեամբն գրէր, ընաւ յանկողնի ոչ ննջէր, այլ սակաւ մի ոյժ առնելոյ աղագար ղնէր զգլուխն ի վերայ շէքիւրնին, եւ ննջեալ նստէր մէկ ժամ կամ երկու, և դարձեալ փութով զարթնոյր և միւսանդամ աշխատէր իր գրելն»¹ :

Գրիգոր Վրդ. Դարանդցիի վկայութիւնը, թէ Մաղաքիա Վրդ. քաջ գրիչ էր, կ'արդարանայ Խեղի հասած քանի մը ձեռագիրներով, ենթադրելով որ ուրիշ մաս մըն ալ կորսուած ըլլան :

1. Ժողովածու Բեկնութեանց, գրուած 1494ին² .
2. Ժողովածու գրոց Գրիգորի Նիսացւոյ, գրուած 1494ին³ .
3. Զառք Գրիգորի Նաղիանդացւոյ, գրուած 1495ին⁴ .
4. Մեկնութիւն գրեանց Դիոնիսիոսի Արեւսպաղացւոյ, գրուած 1497ին⁵ .
5. Աւետարան, գրուած 1497ին⁶ .
6. Շարակնոց, գրուած 1508ին⁷ :

Առաջին հինգ ձեռագիրները օրինակուած են «ի դաւառս յեկեղեցեաց, ի սուրբ յանապատս Կապոսի, ի գուռն Սուրբ Յակոբի», մինչ վերջին Շարակնոցը օրինակուած է «Բարեբթ, ի վանքս Վահանայինու, ի գուռն Սուրբ Ստեփաննոսի նախավկային» :

Համագրելով թուարկուած ձեռագիրներու Յիշատակարանները, կ'իմանանք որ Մաղաքիա Վրդ. աշակերտած է Յովհաննէս Վրդ. Համջնցիի, որու Խատին գովասանքով կ'արտայայտուի Խիչո, կոչելով զինքը «քաջ տիեզերալոյս Վարդապետ» եւ «յոյժ գլխուն փառ» :

1. ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ժամանակագրութիւն (Հրտ. Մեսրոպ Վրդ. Նշանեան), Երուսաղէմ, 1915, էջ 407 :
2. ԽԱՉԻԿԵԱՆ Լ. Ս., ԺԵ. դարի Հայերէ՛մ Զեռագրերի Յիշատակարաններ, մասն Գ., Երեւան, 1987, էջ 203-5 :
3. ԱՅԳ, էջ 205-207 :
4. ԱՅԳ, էջ 220-221 :
5. ԱՅԳ, էջ 248-249 :
6. ՊՈՂԱՐԵԱՆ ԵՊՍ. ՆՈՐԱՅՐ, Մայր Յուցակ Զեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց, Հո. Բ., էջ 132-134 :
7. ԱՅԳ, Հո. Ե., էջ 551-552 :

ղերայ»⁸։ 1497ին օրինակած Աւետարանին Յիշատակարանին մէջ, Մաղաքիա Վրդ. կը գրէ թէ՛ օրինակութիւնը կատարած է Քի աւերբ անապատս Կապուտի... ի դասակարգութեան վանացս մեծ եւ քաջ բաժնաւարեալին մերոյ Յովնանի, որ յայտն ամի առ Քրիստոս փոխեցաւ եւ մեղ որբ եթող»⁹։

Մաղաքիա Վրդ. յիշատակարաններուն մէջ աղօթք կը խնդրէ թէ՛ իրեն եւ թէ՛ իր ծնողքին համար, յիշատակելով անոնցմէ իւրաքանչիւրին անունը։ Իր հօր անունն է ռակեդործ Ամիր-Գրիգոր, որդի Ամիր-Մելիքին։

Չունի սրբաւանդ ինքն իր անձին մասին. մանաւանդ թէ՛ պարտաւանդով է որ կը յիշէ անունը։ Անգամ մը միայն կը համարձակի գրել ինքն իրեն համար թէ ունի գրչութեան արուեստը. «Մաղաքիա մեկանաղծ շարի»¹⁰։ 1497ին, Մաղաքիա Վրդ. օրինակած է Աւետարան մը՝ Մկրտիչ Վրդ.ի համար։ 1506ին, նոյն Մկրտիչ Վրդ. դուրսանալով Կարտայայտուի գրիչին մասին՝ գրելով. «Եւ Մկրտիչ... ցանկացող էի ճշարտադիր աւերբ Աւետարանի. եւ իմ յուղ(ղ)ի անկեալ զնայի ի աւերբ Երոսաղէմ. եւ ի Կարտայ վանքն հանդիպեցայ ի զնայն իմում, եւ խնդրեցի իմ հոգեւոր եղբաւրէն Մաղաքիա Վրդ.էն, եւ նայ զիմ խնդրուածս կատարեաց, որ զուրբ Աւետարանս մեծաւ փութով գրեաց, ի ճշարտադիր ի աւերբ Աւետարանէ ամենայն արուեստի»¹¹։

1602ին, Յովհաննէս Վրդ. Այնթապցի, աշակերտ Սոյ Կաթողիկոս Աղաբիա Զուղայեցիի, ընդօրինակած է Մաղաքիա Վրդ. Բարեղցիի Մեկնութիւն ժԲ. Մարգարէից գրչագիրը, յիշելով Մաղաքիան իբր «Սուրբ Վարդապետ», ձայնակցելով Գրիգոր Դարանաղցիի, որ բնութագրած է Մաղաքիա Վրդ.ը իբր աւերբ ճգնաւոր մը, եւ որ «հոգ զերեւմանի նորա առնէ թժշկութիւն ամենայն ախտաբեւտաց»¹²։ Սա ապացոյց մըն է որ անոր առաքինութեան համբաւը տարածուած էր Եկեղեցաց գաւառէն դուրս ալ, մինչեւ Կիրիկիա։

Մաղթելի է որ ուսումնասէրներ յաջորդաբար փրեւան հանեն այս ճշմարտուն վանականին կեանքն ու կատարած գործը, անդրադոյն լոյս ափռելու համար նոյն դարուն պատմութեան սլրայ։

8. ԽԱՅԻԿԵԱՆ Լ. Ս., Ամդ, էջ 204։

9. ՊՈՂԱՐԵԱՆ ԵՊՍ. Ն., Ամդ, Հտ. Գ., էջ 139-140։

10. ԽԱՅԻԿԵԱՆ Լ. Ս., Ամդ, էջ 207։

11. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Բ., էջ 134։

12. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Բ., էջ 378։ ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՅԻ, Ամդ, էջ 408։

2.— ՂՈՒԿԱՍ ՎՐԴ. ԿԵՂԵՑԻ († 1601)

Առաքել Դավրիթեցին՝ Ղուկաս Կեղեցին կը կոչէ «Գլուխ ամենայն վարդապետաց ժամանակին»¹³, իսկ Գրիգոր Դարանաղցի՝ «չնորհարի քանաստեղծ եւ տաղատաց»¹⁴:

Վարդան Վրդ. Բաղիչեցի իր Ժամանակագրութիւն գրութեան մէջ՝ հետեւեալ անցքը ունի իր մատին. «Թուին ՌՁ (1557) Կեղեցի Ղուկաս Վարդապետն զտոմարն ի յոտն հանեց»¹⁵: Նոյնը կը վկայէ Դարանաղցի՝ երբ կը գրէ. «զտոմարն հռոմոց տտանաւոր շարադրողն»¹⁶:

Փորձած է համառօտել Շարակնոցը, որովհետեւ մանուկներ դըպրոցին մէջ չէին յաջողիր երկար շարականները սորովիլ: Յայտնութեան ու վերափոխման տօներու յաջորդները վերածած է եռօրեայի: Նոյնպէս փոփոխութիւններ կատարած է՝ Աղուահացից, Յարութեան, Հոգեգալտեան եւ խաչի շարականներուն վրայ:

Գրիգոր Դարանաղցի կ'ըսէ թէ Ղուկաս Վրդ. յօրինած է շարականներ «քաղցրածայն եղանակաւ, ... եւ գրեաց ռակի տիներով ի վերայ գեղեցիկ մազադաթի, զի թերեւ ընդունելի լիցի վասն նիւթոյ պատուականութեանն եւ դարդուցն: Նա՛ որ ընկալան սուպ եւ բիրտ եւ ցրտաւիրտ աղբաւ եկեղեցականաց, եւ ոչ ցոյց ետուն զօրինակն, ալ ծածկեցին, ի խաւարի թաքուցին»¹⁷:

Ղուկաս Վրդ. Կեղեցի հեղինակ է եկեղեցական բարեկարգութեան. կանխած է Մովսէս Տաթեւացին, Մեծ Անապատի օրինակը¹⁸: Բնակած է Ամիդի մէջ Աթախու ԺԲ. Առաքելոց վանքը, վարժապետ ունենալով վանքին Առաջնորդ՝ Յովհաննէս Վրդ. Շիրակի, որու յաջորդած է:

Իբր աշակերտ ունեցած է Սրապիոն Վրդ. Ուսհարեցի, որ իրեն յաջորդած է թէ՛ իբր Առաջնորդ եւ թէ՛ իբր ուսուցիչ¹⁹: Նմանապէս իրեն աշակերտած է Մինաս Վրդ. Կարնեցի, որու համար 1615 թուի Յիշատակարանի մէջ կը կարդանք. «Մինաս Վրդ. ն թէոզուպօսէն... եկեղալ աշակերտեալն մեծ բարունւոյն Ղուկաս Վրդ. ին Կեղեցւոյն, եւ առ ոտս կալով նորա՝ Կրթէր զանձն յերկա ձգանց, աշխատելով լընթերցումն Աստուածաշունչ տառից, Հիէն եւ Նոր Կտակարանաց,

13. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԹԵՑԻ, Պատմութիւն, Վաղարշապատ, 1884, էջ 4:

14. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 350:

15. ՅԱԿՈԲԵԱՆ Վ. Ա., Մամբ ժամանակագրութիւններ, Երեւան, 1961, էջ 393:

16. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 350:

17. Ամդ:

18. Ամդ, էջ 351: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Մոզու Գ. Տաքեւացի, Վիեննա, 1936, էջ 171-172: ԱՊՕՅԱՅԻԱՆ Ա., Գրիգոր Կեսարացի, Սիւն, 1936, էջ 85:

19. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Բ., էջ 553:

միշտ դեղերմամբ պարապեալ ի նուրբ շաւիղա աստուածային բանից, դամա երկոտասան: Եւ նորին (իմա՝ Ղուկաս Վրդ-փին) հրամանաւ ընկալաւ ձեռնադրուիլուն եպիսկոպոսութեան, եւ զկնի ի սոյն ամի՝ առնու հրաման եւ գաւազան վեհ քիսանութեան վարդապետական շնորհի՝ ի Վարդապետէն իւրմէ Ղուկասու»²⁰:

Ղուկաս Վրդ. Կեղեցի մեռած է Երզնկա, 1601 թուի Յունիս ամսուն:

3.— ՊԵՏՐՈՍ ՎՐԴ. ԿԱՐԿԱՌԵՑԻ († 1608)

Գրիգոր Դարանաղցի գովեստով կ'արտայայտուի Պետրոս Վրդ. Կարկառեցիի մատին՝ երբ կը գրէ. «Այս Պետրոս կարի յոյժ առաքինի էր, եւ կարի հմուտ գոլով Հին եւ Նոր Կտակարանաց, նրբից եւ արտաքնոց, եւ ժիր էր ի աշակերտաց վարժումն եւ ի դաս ասելն, եւ շատ ժամանակ նստեալ կայր ի վանս Կարկառու, եւ ոչ ելանէր»²¹:

Ամիգի ազգայինները քոնի կը տանէին զինքը իրենց քաղաքը, որպէսզի դասախօսէր: Ժամանակակիցներու վկայութեան համաձայն՝ համբաւը շատ հռչակուած էր:

Պետրոս Վրդ. Կարկառեցի ալ եղած է Յանձնախումբի անդամ, ու Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցիի հետ կազմակերպած է հանգանակութիւն, վճարելու համար Երուսաղէմի պարտքերը: Դարանաղցի կը գրէ թէ այս երկու Վարդապետները՝ նոյն շրջանին մէկական ջահեր էին Միջագետքի Հայոց համար: Պետրոս Վրդ. յանձն առած է հանդանակել Կարինի փաշայութեան մէջ, ու գացած է մինչեւ Հին Ջուղա»²²:

Սիսի Աղարիա Կաթողիկոսի մահէն յետոյ († 1601), Պետրոս Վրդ. Հալէպցիներու կողմէ ընտրուած է Կաթողիկոս, որ տեւած է երկու տարի, իսկ ոմանց համաձայն՝ Երկուքէ աւելի տարիներ: Պետրոս նախընտրած է նստիլ Հալէպ. արդի պատմադիրներէ ոմանք՝ զինքը կը նկատեն հակաթու Յովհաննէս Անթիպպիի, որ կը նստէր Սիս. սակայն Սիմոն Բ. Սեբաստացի, որ Սիսի Կաթողիկոս էր 1633-1648 տարիներուն, առ Փիլիպպոս Կթղա. գրած ծանօթ նամակով՝ Պետրոս Կարկառեցիին վը ճանչնայ իբր Կաթողիկոս՝ իր նախորդներու թիւին մէջ, գրելով թէ Աղարիա Կթղա. եւ Պետրոս Կթղա. «վասն երուսաղեմայ պարտուցն՝ զնացին մինչեւ ի Հին Ջուղայ. որքան եպիսկոպոս օրհնեցին՝ յանուանէ ոչ գիտեմ»²³:

20. Յովհաննէս ՍԵՍԻԱՆ Ա., Հայերէն ձեռագրերի ԺԵ. դարի Յիշատակարաններ (1601-1620 թթ.), Հտ. Ա., Երեւան, 1974, էջ 558-559:

21. ԱՊՈՅԱՆՅԱՆ Ա., Սիմոն, 1936, էջ 85:

22. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ., էջ 318-321:

23. Արարատ, 1904, էջ 714, տող 349-350:

Բաղմաթիւ եղած Վեն Պետրոս Վրդ.ի աշակերտները, որոնց մէջ էն Կարապետ Վրդ. Թուլիկուրանցի, Կարապետ Վրդ. Գօթ Երդեկացի, Սաչատուր Վրդ. Կարկառեցի, որու մասին 1603ի Երչատակարան մը կը գրէ՝ Թէ Շարահնոցը օրինակուած է «ի վախելումն երաժշտին, քաղցրանուաղ պաշտեցողին, Կարկառեց Տէր Սաչատրին, հեղահոգի կրանաւորին, որ է տնեալ յոտս մեծին, աստուածաբան Վարդապետին, Կաթողիկոս Տէր Պետրոսին, որ աշխարհաւ Կարկառեցին»²⁴ :

Պետրոս Վրդ.ի աշակերտած է նաեւ Գրիգոր Գանձակեցի, կոչուած Զահարեցի, որ իր Վարդապետին տրիպումին վրայ՝ յանձն կ'առնէ պատմախնամաւորութիւնը Երուսաղէմի պարտքերուն : Թէ՛ 1613ի եւ Թէ՛ 1638ի Երչատակարանները, Պետրոս Վրդ. կը ճանչնան իբր Կաթողիկոս Սիւրբ²⁵ :

4.— ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ԶԵՅԹՈՒՆՑԻ (ՈՒԼՆԵՑԻ, † 1608?)

Յակոբ Վրդ. Զէյթունեցի, կոչուած նաեւ Ուլնեցի, աշակերտած է Սիւրբ Աղարիս Կթղա. Զուղայեցիի (1584–1601), որմէ ստացած է եպիսկոպոսական ձեռնադրութիւնն ալ : Գործած է Կաթինի, Բարերդի, Ռոտոսդուրի ու Պոլսոյ շրջանակները²⁶ :

Գրիգոր Դարանաղցի կը յիշատակէ Թէ Ժէ. դարու սկիզբը Պոլսոյ մէջ հանդիպած է Յակոբ Վրդ.ի, «հռչակեալն ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց»²⁷, ու մեծ տիրով բարեկամացած ին իրարու : 1603ին Պոլիս օրինակուած Շարահնոցի մը Յիշատակարանը կը գրէ. «Յայտմամի էին երեք Վարդապետք ի Ստամպոլ քաղաք՝ Յակոբ քաջ բարունապետն Զէյթունեցի, եւ դաս վու հրամէր զԱւետարանն Մատթէոսեան»²⁸, լրանէ ուղեկով Թէ կը դասաւանդէր Մատթէոսի Աւետարանին մեկնութիւնը :

Դարանաղցի մեծ դրուատիքով կ'արտայայտուի անոր մասին՝ գրելով. «Բաղում բարոսթիւնս արար եւ փնամատար էր որբոց եւ ալքեաց, եւ յոյժ ողորմած էր եւ աղքատաձէր, որ երկու ամ յԱրդրում եկաց եւ բազում ծախուք հոգեւորն շինեաց եւ աղքատանոց, եւ կերակուր պատրաստեաց հանապաղ, որ կայ մինչեւ ցարսօր»²⁹ : Ով որ տեղեակ է ԺՁ-ԺԷ դարերու Արեւելեան Անատոլիոյ հայաբնակ

24. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ա., Ամդ, Հտ. Ա., էջ 121:

25. Ամդ, Հտ. Ա., էջ 497: Հտ. Բ., էջ 747:

26. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 319: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Համդէս Ամսօրեայ, 1951, էջ 208:

27. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 69–70:

28. ՅԱԿՈԲ ԵԱՆ Ա., Հայքերէմ ճեղագրիքի..., Հտ. Ա, էջ 126:

29. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 319:

դաւաններու մէջ տիրող երաշակութեան ու ասերին, Զալալիննրու արշաւանքներու սրատճառով, կը հասկնայ այս Վարդապետին բարեփոխական ձեռնարկին արժէքը:

Յակոբ Վրդ. Զէյթունցի Կարինէն անցած է Բաբերդ, երբ տակաւին իր աշակերտը, Սրտալիոն Վրդ. Բաբերդցիին, վարդապետական դաւադան չէր տաացած, այլ կը շարունակէր աշակերտել իրեն³⁰:

Ռոտոսդոյի մէջ Յակոբ Վրդ. եղբայրական համերաշխութեամբ դործակցած է պանդուխտ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցիին: Սիմէոն Լեհացի կը գրէ Յակոբ Վրդ. ի մասին. «Մեծ Զանիւ եւ տրօք բազմօք շինեալ էր» Ռոտոսդոյի, այն է թէքիրտաղի Ս. Հրեշտակապետ եկեղեցին, որու շինութիւնը աւարտած է 1607ին, եւ ուր թաղուած է Յակոբ Վրդ. Զէյթունցիին³¹: Արշակ Աւսոյանքեանի համաձայն Գրիգոր Վրդ. Կեաւարացի, Պատրիարք Պառոյ, Ռիսով լեցուած էր Յակոբ Վրդ. ի դէմ, որովհետեւ անիկա կը դործակցէր Դարանաղցիին³²:

Ինչպէս յիշեցինք, Յակոբ Վրդ. Զէյթունցի՝ Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Աղարիկ Կաթողիկոսէն, որմէ ձեռնադրեալներու ցանկին մէջ, յետ Մինաս Վրդ. Արզրուացիին՝ կու դայ անմիջանկէս յետոյ «Զէյթունցի Յակոբ»³³:

Այնպէս կը թուի որ ԺԷ. դարու սկիզբները Յակոբ Վրդ. եղած է նաեւ Առաջնորդ Եւդոկիայի, որովհետեւ Ստեփանոս երէց Թոխաթեցի, լիք արտամոլորմոք Ողբ ի վերայ Թոխաթի գրուածքին մէջ, ուր կը նկարագրէ 1604ին քաղաքին կրած աղէտները, ունի հետեւեալ տողերը.

«Ի Ժամանակս էր խիստ քարի,
Յակոբ անուն Վարդապետի,
Որ քաղաքաւ էր Զէյթունցի,
Եւ Առաջնորդ Թոխաթ քաղաքի»³⁴:

1598ին, երբ Պառոյ Ետի-Գուլէ բանտը կը նետուի վրացիներու Սիմէոն Թադաւորը, Գրիգոր Դարանաղցի կ'ըսէ թէ «Մեծ Վարդապետն Յակոբ քսեա զնալով նմա» կը մխրթարէր³⁵:

Երուսաղէմ, Ս. Յակոբի Մատենադարանի թիւ 2293 ձեռագիրը, Մաշտոց ձեռագրութեամբ, գրուած է 1590ին, Կաֆայի Ս. Անտոն վանքը, Յակոբ Վրդ. Զէյթունցիի պատուէրով, որ յիշատակ թողած

30. Ամդ:

31. Սիմէոն Լեւոնի, Ուղեգրութիւն, Հրտ. Արիւնեան Հ. Ն., Վիեննա, 1936, էջ 40:

32. Սիմ, 1936, էջ 282:

33. ՊՊԱՐԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Ա., էջ 555:

34. ՅԱՌՈՐԵԱՆ Ա., Ամդ, Հտ. Ա., էջ 248-249: ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Հայապատում, Վենետիկ, 1901, Հտ. Գ., էջ 313:

35. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂԵԻ, Ամդ, էջ 31:

է Մարգուան քաղաքին³⁶։ Անկարերի չէ որ նոյն Յակոբ Եսաբ. Ձէյթունցիի վերադարձի։

Յակոբ Վրդ. Ձէյթունցի վախճանած է հաւանօրէն 1608ին։

5.— ՄԱՐՏԻՐՈՍ ՎՐԴ. ՎԱՐԱԳԵՑԻ

Մարտիրոս Վրդ. Վարադեցի, որ Գրիգոր Դարանաղցիէ կոչուած է նաեւ Արախու, աշակերտած է Կարապետ Վրդ. Վանեցի՝ Զաք մականուանեալին († 1604)։ Եղած է անոր անդրանիկ հոգեգաւաակը, ու դիտցած է մեծապէս օգտուել իր Վարդապետին առաքինի կեանքէն։

Դարանաղցի՝ Մարտիրոս Վրդ. ի անձը սարպէա կը թնուդարէ։ «աբար բաղում ուղղութիւնս եւ շատ բարոյթիւնս, զի հեղ էր Կ. խոնարհ սրտիւք, եւ սիրող էր ամենայն առաքինասէր վարուց, եւ օպասաւոր էր սրբոց, եւ ի պէտս նոցա հաղորդելոյ, եւ խնամատար էր որբոց եւ շինող էր ամենայն եկեղեցեաց, մանաւանդ վանաց եւ անապատականաց»³⁷։

Եղած է Առաջնորդ Վարադայ վանքին, յաջորդելով Զաքարիա Վրդ. Վանեցիի, որ վանահայր եղած է 1606ին։ Զուէնիւն ճշգրիտ թուականը թէ Մարտիրոս Վրդ. ե՞րբ ակցած է Վարադայ վանահայրութիւնը։ 1611–1634 տարիներուն, Վան օրինակուած ձեռագիրներու Յիշատակարանները, Վարադի վանահայր կը յիշատակեն Մարտիրոս Վարդապետը, ու մեղի անբացատրելի կը մնայ թէ ինչպէս 1622ին էր յիշուի «նորոգեցաւ... ի առէր Վարադ... ի Առաջնորդութեան Ուխտիս Կիրակոս Վարդապետի, ի ՌՀԱ (1622) թուականիս մեր (ոյ)»³⁸, իսկ 1624ին «... զԱթոռակալ առէր Ուխտիս Վարադայ՝ Տէր Զաքարիայ Հէրպետին»³⁹։

Մարտիրոս Վրդ. ի օրով Վարադի վանքը նախանձելի վիճակի մէջ էր, կը գրէ Հ. Հ. Ոսկեան, հիմնուած 1627ին դրուած Յիշատակարանի մը վրայ⁴⁰։

Ժէ. Պարուն Մոսլէա Գ. Տաթեւացի Կաթողիկոսին օրինակով՝ Ժայր տուած Հայ Եկեղեցւոյ կրօնական կեանքի վերելքին վաստակաւորներէն եղած է նաեւ Մարտիրոս Վրդ. Վարադեցի, որու մասին կը գրէ 1620ի Յիշատակարան մը. «... Տէր Մարտիրոս, քաջ եւ արի, ճշմարտեաց Կ. արքայանեալ Վարդապետն, զանհաս խորին փրկիւսո-

36. ՊՈՂԱՐԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Է., էջ 393–394։

37. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 375։

38. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԱՆ Ա., Ամդ, Հտ. Ա., էջ 68։

39. Ամդ, էջ 838։

40. ՈՍԿԵԱՆ Հ. Հ., Վասպուրականի վամբերը, Վիեննա, 1940, էջ 316–318։ Թորոս Աղաթ, Պոլիս 1879, էջ 288–289։

փայն, որ բազում երախտիք ունէր ի վերայ այլոց վանօրէից, երկու եւ երեք անապատ յիւր անձն էր առեր»⁴¹:

Դարանաղցի կ'ընէ թէ Մարտիրոս Վրդ. ուխտած էր տարին անգամ մը երթալ «յերկրպագութիւն գերեզմանին և ալ սուրբ տնօրինական տեղեացն, մանաւանդ Հոգալ եւ ինամարկել զաղօթաւոր աղքատան որ անը՝ յարանց եւ կանանց, որ տեղացն աղքատքն ապաւանտաւէր վարդապետ կոչէին, եւ կարօտելոց եւ որբոց հայր. եւ էր եղբայրասէր յոյժ, որ Երկու անգամ յերոտաղէմ պատահեցաք միմեանց, եւ յորդոր սիրով սիրեաց զմեզ անկեղծ մտօք, եւ մեք այլ ցուցաք զնշան տիրոյ մերոյ առ ինքն՝ տալով օժիտս ըստ կարեաց մերոց, եւ եղբայրական սիրով կապակցեցաք առ միմեանս»⁴²:

Երոտաղէմի վրայ բարդուած ծանր պարտքերուն վճարումին համար, 1610-1613 տարիներուն, Մարտիրոս Վրդ. գործակցած է Բարսեղ Վրդ. Բաղիշեցիին, կաղնակերպելով հանգանակութիւն Բաղիշի եւ Վանի մէջ⁴³:

Գրեթէ Դարանաղցի, անդրադառնալով Մարտիրոս Վրդ. ի մասին՝ Վը գրէ. «Ասեցաք որ ասացին թէ (զՄարտիրոս Վրդ. և) ի Վանայ Առաջնորդութենէն հանած է, ի ջամսութենէն աշխարհականաց յարախօսութենէն, եւ արտաքսելով Փիլիպպոսի (Ֆիթա-ի) հրամանաւն՝ յիւրոց աշակերտացն դնելով»: Դարանաղցի կ'ընէ իր արդար դիտորդութիւնը. «էջր արժան զայնտի հինաւորց աւաղ վարդապետն արտաքսել յիւր անկական Աթոռոյն»⁴⁴:

Այս փոփոխութիւնը տեղի ունեցած է 1624էն յետոյ:

6.— ԲԱՐՍԵՂ ՎՐԴ. ԱՂԱԿԵՑԻ († 17 Յուլիանար 1615)

Բարսեղ Վրդ. Աղքակեցի ծնած է Մարաց Սղաակ դաւառը. կոչուած է նաեւ Բաղիշեցի վրա Գաւառացի: Որդի է Տէր Ներսէս քահանայի, ու աշակերտած է Յովհաննէս Ոստանցիի (Բրդուկեանց), որ ապրած է ԺԶ. դարու երկրորդ կէտին ու վախճանած 1584-1589 տարիներուն միջեւ: Ոստանցիութեան վայրը եղած է՝ Ոստան, վարդապետրիկի վանքը: Իբր աշակերտակից ունեցած է՝ Սիմոն Վրդ. Ապարանեցի եւ Ներսէս Վրդ. Բաղիշեցի:

Վարդապետական գաւազան ատանալէ յետոյ, անցած է Բաղիշ, ուր հիմէն շինած է Ամբաստան խարխուղած վանքը, որ նուիրուած էր

41. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ա., ԱՅԳ, էջ 41:

42. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, ԱՅԳ, էջ 375-376:

43. ԱՅԳ, էջ 325-326: ԱՂՈՅԱՅԵԱՆ Ա., ՍԽՈՑ, 1936, էջ 313-314:

44. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, ԱՅԳ, էջ 376:

Ս. Աստուածածնի եւ Ս. Յովհաննէս Մկրտիչի: Այս նորոգութեան ժամանակը 1599ին կը դնէ՝ Վարդան Բաղիշեցի⁴⁵:

Բարսեղ Վրդ. «աշխարհայոյս եւ տիեղերալոյս, քաջ եւ արի, անյաղթ փրկիստոյս» կոչուած է քր իսկ կենդանութեան⁴⁶:

1598ին իրմէ վարդապետական դաստիարակ տալիս Են՝ Յովհաննէս Վրդ. Բաղիշեցի եւ Հայրապետ Վրդ. Ասկնջացի⁴⁷:

1608ին սերուած Յիշատակարանի մը մէջ Բարսեղ Վրդ. կը յիշուի քր իր Սոսոյսը Սմիթի, «որ իբրեւ զՆահարկապարտ(ւ) փառէ ի մէջ Եկեղեցւոյ նոր Սիւրբի»⁴⁸:

1609ին դացած է ուխտի Երուսաղէմ, ուր Յոր Սարկաւադի օրինակել տուած է Վարդ Հարամց մը, որ յաջորդաբար նուիրած է Ամիրտօլու փանքին: Զեռադին Յիշատակարանը, սերուած յաջորդ տարին, 1610ին, հետեւեալ կերպով կ'արտայայտուի ատացողին մասին. «Փառք... զՏէր Բարսեղ Վարդապետն՝ զՍրբախնային, զարասնունդ աղանդին, զընթացողն ի հետս Բրիտանոյ, եւ զարժողն ի յուս զխաչն կրօնաւորական ի մանկութեան հասակէն, զքացայ(յ)տողն խրթնածածուկ խորոց սուրբ զրոց, աստուած(ծ)աբխտութեան առաւել քան զյոգունս...: Երկա ճշանց առաքինութեան եւ զանդադար ընթերցողն եւ զանախանձ ուսուցանողն...: Յիշել... զհոգիւն հեռուն զԲարսեղ Վարդապետն, զչինող սուրբ Ուխտիս զՍուրբ Յովհաննէս Եկեղեցւոյ, եւ զքաղաքական երախտաւորն մեր, որ զլանքս բոլոր նորոգաց, եւ ոսկեղօծ դրեանս բազումս ընծայեաց»⁴⁹:

10 Յուլիս 1610ին, Երուսաղէմի պարտքերուն համար Սմիթ դուրսարուած ժողովին մասնակցած է, «հեղահոգի» Մարտիրոս Վրդ. Վարդապետի կողմին, ու հանդանակութեան համար ճամբորդած է՝ Զուղա, Հալպա, Ուրհա, Երուսաղէմ, Գահիրէ⁵⁰:

Առաքել Դավրիթեցի այսպէս կը ընդմեջդէ զինքը. «Ոմն Վարդապետ Բարսեղ անուն, էր այր երեւելի եւ մեծանուն, եւ յոյով աշակերտաց տէր», եւ թէ այս Բարսեղ Վրդ. կը պատկանէր Գրիգոր Տաթեւացիէն սերով Վարդապետներու շարքին. կը սովէ զինքը ըսելով՝ թէ ինքնաշխատութեամբ յաջողած էր փմանալ Սահմանաց Գիրքը, եւ թէ հիմնած էր այդ յետամնաց դարուն՝ Հայոց մէջ Բե-

45. Յովհաննիսեան Ա., Ամդ, Հտ. Ա., էջ 385-386: Ալ ՊՕԵԱՅԵԱՆ Ա., Սիմ, 1936, էջ 84-85:

46. Ամդ, էջ 117:

47. Ահիսեան Հ. Ն., Համդէս Ամսօրեայ, 1951, էջ 210-211: ՊՕԱՐԵԱՆ Ն., Ամդ, Հտ. Դ., էջ 559:

48. Յովհաննիսեան Ա., Ամդ, էջ 298:

49. Ամդ, էջ 386:

50. Գ. Դ. ԴԱՐԱՆԱՂԻ, Ամդ, էջ 324-328: Ալ ՊՕԵԱՅԵԱՆ Ա., Սիմ, էջ 313-314, 349-350, 390-393:

բականութեան հա Սրտաքին գլխոսթեանց ուսումը, Սեռ, Տեսակ, Տարբերութիւն, Յատուկ, Պատահումն, Ստորասութիւն, Բացասութիւն եւն... զոր առանց վարժապետի, կ'ըսէ, չէ կարելի գիտնալ⁵¹:

Բարսեղ Վրդ. Հոննի երկատիրութիւններ: Գրած է միայն Յիշատակարաններ, որոնք կը նկարագրեն 1604 եւ 1607 տարիներու թուրք պարսկական պատերազմներու դէպքերը⁵²:

Բարսեղ Վրդ. Արքակեցի վախճանած է 17 Յունուար 1615ին, Սմրտօրու վանքը, հա Հոն ալ վթաղուած է⁵³:

7.— ՅԱԿՈԲ ՎՐԴ. ՃԳՆԻԿ (ԹԸԹԻԿ, † 1615)

Յակոբ Վրդ. Ճգնիկ՝ Կամախեցի է, Արեւմտեան Հայքէն: Աշաւրստ ետրած է Յովհաննէս Վրդ. Այնթապցիին, երբ աա Սեբաստիա էր, եւ անկէ ալ ստացած է վարդապետական գաւազանը:

Յակոբ Վրդ. Ճգնիկ, տիրահար կրօնաւորական կեանքի, ժրկարատեն Ամապատ առանձնացած է, ապա միաբանակեաց կեանքի նըւիրուած՝ Եկեղեցաց Աւագ վանքը:

Գրիգոր Դարանաղցի գինքը կը ներկայացնէ իբր խառակրօն կրօնաւոր եւ աղքատասէր: Վերջին տարիները Կ. Պոլիս անցուցած է եւ Հոն ալ վախճանած, Ս. Գէորգ եկեղեցիին մօտ, Սուրբամաստըր, 1615ին⁵⁴:

8.— ՅԱԿՈԲ ԵՊՍ. ԲԵՕԹԱՀԻԱՑԻ (ԿՈՒՏԻՆԱՑԻ)

Արեւմտեան Հայքէն, Բէօթահացի. արհեստով եղած է ոսկեղործ: Գասն տարեկանին մտած է Մշոյ Գլակայ վանքը, որու վանահայրն էր Կարապետ Կոռնկ Եպիսկոպոս: Տասը տարի անցուցած է վանք, Տէր թոմա երաժիշտի ժամանակ. հինգ տարին՝ իբր լուսարար:

Գրիգոր Կեսարացի գինք կարգած է վանահայր, կամ իբր իր փոխանորդը, Ս. Կարապետ վանքին, կը դրէ Տրդատ Եսթ. Պալեան: Վանքին գանձատան մէջ պահուած է կիտախաչ գաւազան մը՝ սա վերտառութեամբ. Կազմեցաւ գաւազանս Յակոբ Վրդ. ի ՌԵԲ (1603) թուին⁵⁵:

51. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 300-303:

52. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Համդէս Ամսօրեայ, 1951, էջ 216-219, 313-315:

53. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 390-393: ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ա., Ամդ, էջ 547:

ՇԻՐՄԻՆ արձանագրութիւնը տեւա Համդէս Ամսօրեայ, 1951, էջ 210-211:

54. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 336:

55. ՊԱՆԵԱՆ ԵՊՍ. ՏՐԴԱՑ, Հայ վանքայք ի թուրքիս, Իզմիր, 1914, Հտ. Ա., էջ 38: ԱՊՕՅԱՆԵԱՆ Ա., Սիմ, 1937, էջ 384-386:

Յակոբ Վրդ. անցած է Լջմիածին, անկէ ալ Երեջակի Ս. Կարապետ վանքը:

1604 թուին Եպիսկոպոս ձեռնադրուած է Մեղքիւթ Կաթողիկոսէ: Տասներօթը տարի արեւելքի վանքերուն մէջ կենցաղավարելէ յետոյ՝ դարձած է ծննդավայրը:

Դարանաղդին կը պատմէ թէ 1607-1608 տարիներուն, Պոլսոյ Գրիգոր Կեսարացի Պատրիարքը, փոխանակ անձամբ ներկայանալու Սուրբաններու արքունի դիւանը՝ Յակոբ Վրդ. ին կ'առաջարկէ երթալ իր տեղը⁵⁶:

Յակոբ Եպս. իր Կենսադուլթիւնը դրած է զանազան Յիշատակարաններու մէջ, որոնցմէ քաղած ենք վերի տողերը⁵⁷:

9.— ՍԱՐԳԻՍ ԵՊՍ. ԱՆԲԵՐԴՅԻ († 1620)

ԵՒ

ԿԻՐԱԿՈՍ ՔԶՅ. ՏՐԱՊԵՏՈՆՅԻ († 1621)

Այժրառաւ դաւառին Անբերդ (Արադածոտն) դաւառին, Կարբի դէղաքաղաքին մօտով, Յարեմի գիւղէն էր Սարգիս Եպս. Անբերդցի, կոչուած նաեւ Յարեմացի:

Եղած է միաբան Սաղմոսավանքի, ու տարիներ յետոյ եղած է անոր Առաջնորդը: Պատմական մենաստան մը, որու ծագումը աւանդութեան համաձայն կը հասնի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի:

Առաքել Դավրիթեցի կը պատմէ թէ որտեղ մը, Արադած լեռան ծերպերուն մէջ՝ կը հանդիարի մահացած ճգնաւորի մը մարմինն, ու խակոյն կ'իմացնէ Սաղմոսավանքի բնակիչներուն: Սարգիս Եպս. իսկոյն փնտռութիւն կ'ելլէ, ու զոտնելով Յակոբ ճգնաւորի մարմինը՝ զգուշութեամբ կը թաղէ:

Առաքել կը հաստատէ թէ այն ատենները, «վասն վրդովմանց ժամանակին», չէին մնացած նախկին կարգապահ Անսպասները: Սարգիս Եպս. խորապէս տպաւորուած ճգնաւորին օրինակէն, կ'որոշէ ընդ միշտ հրաժարել աշխարհային դրամուծներէ եւ նուիրուել միակեցական կեանքի: Ու ճամբայ կ'ելլէ դէպի Երուսաղէմ՝ ուխտի:

Ճիշտ նոյն տարիներուն, Կիրակոս Քահանայ Տրապիզոնցի, երիտասարդ տարիքէն այրի մնացած, միեւնոյն գաղափարները որոնալով, մանաւանդ ըլլալով Սարգիս Եպս. ի մասին, կը մեկնի Սաղմոսավանք, որպէսզի գործակցին միասին: Տեսնելով որ Սարգիս

56. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Անդ, էջ Ա32:

57. ԱՂԱՆՈՒՆԻ ԵՊՍ., Բիւրակ, 1900, էջ 371-372: ՅՈՎՀԱՆՆԵՍԻԱՆ Ա., Անդ, Հտ. Ա., էջ 450-451, 635-636:

Եսայ . արդէն խալ մեկնած է Երուսաղէմ , կը դառնայ Տրապիզոն , կը ծախէ ստացուածքները , մաս մը կը բաժնէ արքայտնեւոյ , փոքր մաս մը իրեն իբր ճանապարհի թոշակ առած՝ կը մեկնի Երուսաղէմ⁵⁸ :

Գրիգոր Դարանաղցի , որ կանխապէս այցելած էր Եգիպտոսի Հին վանքերը , 1606 թուականին Երուսաղէմ ուխտի էր՝ փր Սիմէոն աւակերտին հետ : Երբ Գրիգոր Դարանաղցի Երուսաղէմի հայ վանականներուն կը նկարագրէ Եգիպտոսի Անապատին մէջ տիրող կարգն ու ասրքը , անոնք կը փանդավառուին , ու 15 արեղաներ կը համաձայնին փխտեղ այցելել նոյն Անապատները , գլխաւորութեամբ Դարանաղցիի :

Այդ օրերուն Երուսաղէմ վերն նաեւ Սարգիս Եսայ . Անբերդցի ու Տէր Կիրակոս Տրապիզոնցի : Սա վերջինս միջամտելով Դարանաղցիի եւ 15 արեղանեւոյ խօսակցութեան՝ կ'ըսէ . « Ես ի մեր Հայոց երկիրն եւ յաղգին մերձ կու գնամ , յիշխանութեան թաղաւորին Պանրայց հայտարին » , ակնարկելով Շահ Աբաս Ա.ի :

Դարանաղցի , պատմողը այս մանրամասնութիւններուն , կը գրէ թէ երբ Սարգիս Եսայ . եւ Կիրակոս այս կեբայով արտայայտուեցան , « մեղ ալ կամ եղեւ գնալ ընդ նոսա անփոփոխ մտօք »⁵⁹ :

Այս ստորամաղրութիւններով է որ Սարգիս Եսայ . եւ Տէր Կիրակոս կը մեկնին Արեւելք : Նախ կու գան Տաթեւի վանքը , անկէ կ'անցնին Ձորոյ վանք , ապա Թանահատի վանքը , հոսկ կը տեղաւորուին Սիւնեաց Մեծ Անապատը : Յը շինեն եկեղեցի , միայնակեացի մթին ու նոսմ խուցեր :

Ձորդ բարեկարգիչներու շուրջ կը հաւաքուին բազմութիւն մը վարդապետներու , եպիսկոպոսներու ու քահանաներու : Մեծ Անապատը իր ծաղկեալ շրջանին կ'ունենայ մինչեւ 60 միաբան : Չամչեան այս իրադարձութեան թուականը կը դնէ 1610ի շուրջ⁶⁰ :

Առաքել Դավրիթեցի կը յիշատակէ Մեծ Անապատի միաբաններէն՝ Պօղոս Վրդ . Մովսիսին , որու մասին առանձին պիտի անդրադառնանք . Մովսէս Վրդ . Միւնեցին , Ներսէս Վրդ . Մովսիսին , որ աւակերտած էր Պօղոս Վրդ . Մովսիսին , Թումա Եսայ . Տաթեւի , որ յետոյ մեղած է Շամախու նպիսեպոս . Կարապետ Եսայ . Էմմիածնեցի , որ Մեւանի Անապատը հիմնեց . Արիստակէս Վրդ . Շամբեցի , որ աւելի ուշ Առաջնորդ եղաւ նոյն Անապատին եւ հոն ալ վախճանեցաւ : Արիստակէս Վրդ . Բարկաշատցի , որ հիմնեց Տանձափարախի Անապատը . Դաւիթ Եսայ . Շամբօնեցի (Դարամանեցի վիշխաններէն) , որ ծաղկեցուց Շամբօնի Անապատը . Մովսէս Վրդ . Տաթեւացի , յետոյ

58. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԹԵՑԻ , Ամպ , էջ 1191-1192 :

59. ԳՐ . ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ , Ամպ , էջ 102-103 :

60. ՉԱՄՉԵԱՆ Հ . Մ . , Պատմաքիմ Հայոց , Հտ . Գ . , էջ 563 :

Կաթողիկոս, որ կենդանացուց Ս. Անանիայի Անապատը, Երևան քաղաքի մերձակայ. Ներսէս Վրդ. Մոկացի, որ Մեծ Անապատէն մեկնելով՝ զնաց Վասպուրական, իր հայրենիքը, ու հիմնեց Լիւմ կըղզիին Անապատը, եւ հոն ալ կնքեց իր մահկանացուն 1627ին: Լիւմի կրօնաւորները անքան բազմացան՝ որ անկէ Տիւղաւորուեցաւ Կոռացի Անապատը⁶¹: Դավրիժեցիին կը գրէ թէ՛ ուրիշ մանր Անապատներ ալ ծաղկեցան, որոնք զանց կ'ընէ յիշատակելէ:

Այս վանքերուն հոգեւոր կեանքը՝ Առաքել պատմիչ կը նկարագրէ իր Պատմութեան ԻԱ. գլխուն մէջ՝ հետեւեալ կերպով.

Անոնք, կը գրէ, իրենք տիրենք սալաբահի համար խաչնախներ ըրած, անձնատուր էին աղօթքի, ոչ միայն «եկեղեցւոյ, այլ եւ ի խցի», Սուրբ Գիրքի ընթերցումով «դաղօթա՝ արարեալ կերակուր, եւ զարտասուս՝ ըմպելի»: Հոգին Սուրբ անոնց մաքուր մտքերուն առջեւ կը քանար արքայան դիտութիւնը. իրենք անով յուսաւորուած՝ «լուսաւորեցին զմերձակայս, եւ նոքօք զաղջս Հայոց»:

Այս երկու ռահպիւրաներուն, աշխնքն Մարգիւս Եպս. Անքերդցիի եւ Տէր Կիրակոս Տրապիզոնցիին ձեռնարկած այս շարժումէն առաջ, իբրեւ խոսկանացած երկիր մըն էր հայ զանգուածը, անոնց աչքին յարդ չուէր գիրքը: Շնորհիւ այս դոյզ ջահերուն եւ անոնց հետեւորդներուն, Անապատներու, վանքերու եւ եկեղեցիներու կարգը նորոգուեցաւ:

Անոնք սահմանադրեցին.

ա. Անապատաւորներու միակեցութիւնը «ի խցի», մաքուր՝ աշխարհի ունայնութիւնէն, Սուրբնորդին հնազանդութեան տակ:

բ. Անտապուած կեանք, ունենալով սմէն ինչ հասարակաց, «եւ ինչ ո'չ ունել ի խցի եւ կամ ուտել»:

գ. Պահեցողութիւն, քացի շաքաթ, կիրակի եւ տէրունի օրերէն:

դ. «ի սպառ հրաժարեալք ի տէրոյ եւ ի մտոյ»:

ե. Սմէն առաւօտ եւ երեկոյ «խոստովանիլ անխափան զյանցուածքս եւ զմտածութիւն աւուրն»:

զ. Շաքաթ, կիրակի եւ տէրունական օրերը՝ զիջեալաշտօն անցընել մինչեւ առաւօտ, «եւ ի սոյն աւուրս՝ անխափան մատուցանել զպատարագ»:

է. Զանդակի ձայնին, սմէնքը, ըլլալ մեծերը թէ փոքրերը, պէտք է միասին հաւաքուին՝ թէ՛ աղօթալայր եւ թէ՛ ճաշարան:

ը. Իւրաքանչիւրին առանձին զնել կերակուրը, նմանապէս միւրդն ալ միաշափ:

Բ. Կրօնաւորական սքեմը, որ Դավրիժեցիի համաձայն բարորոշիւն աւհետացած էր, վեղար եւ Կիւրոն միայն աղօթքի ժամուն գործածելով, ու անկէ դուրս իբր աշխարհականներ շրջելով, վերոյիջեալ բարեկարգիչները վերահաստատեցին միայնակեցին, արեղային եւ երէցին յատուկ սքեմը:

Ժ. Վերահաստատեցին Հայոց Եկեղեցիին դարաւոր աւանդութեամբ ճշգրտ ժամաստացութեան կարգը, Վերահային պաշտօնէն սկըսեալ՝ ամբողջ օրուան տեւողութիւնը: Պակ Ս. Պատարագի մատուցումը «դպրօք եւ սարկաւադօք», փերաքանչիւրը իրեն յատուկ սարքով, «ամենեքին խոստովանեալ եւ ապա դրեատաւորեալ, ահիւ եւ դողութեամբ կալ առաջի Պատարագին, եւ մտաւոր եւ սրտառուչ աղօթել»:

ԺԱ. Ս. Պատարագի մատուցումէն անմիջապէս յետոյ՝ չէին Երթար ճաշի, կը սըրէ Դավրիժեցի, այլ բուեկայն իրենց խոցքերը կ'առանձնանային ժամ մը եւս, պահպանելու համար ամփոփութեան մէջ՝ աղօթքին հոգեւոր տպաւորութիւնը, սպասելով կոչնակի ձայնին: Զաչարանը միատեղ հաւաքուած՝ «ուտէին բուեկայն, եւ յօրն միանգամ առնուին իրակուր ի քոլոր տարին. եւ յուտեն զկերակուրն՝ սահմանեցին սքեցիս ընթեռնուլ, քի որպէս քիմք դճամս ճաշակեն, այնպէս եւ միտք՝ սրանս Ստուածոյ քննեացեն»:

Այս սահմանադրութիւնը մտաւ Հայ վանքերէն ներս՝ Սարգիս Եպս. Անբերդցիին ու Տէր Կիրակոս քահանայի միջոցով:

Գրիգոր Դարանաղցի ալ, որ Սարգիսի անդ ապրած է՝ երբ Սարգիս Եպս. Առաջնորդ էր, որ «յետոյ խոսակրօն ճշնաւոր եղեւ եւ նախակիրքն անսպաստաւորաց, ընդ Կիրակոս ճշնաւորին Պոնտացոյ», կը հատուտէ թէ «սոքա հղին նախակիրքն» վանական բարեկարգութեան:

Տէր Կիրակոսի մասին կը պատմուի, կը սըրէ Առաքել, թէ աշխարհական մը վանք եկած էր, փախեցելով միանձնական կեանքի: Սոբորութեան համաձայն, միայն տարի մը յետոյ նման անձերու կը տրուէր հաղորդը. ու տարին չաւարտած կը մեռնի նոյն անձը՝ առողուէր հաղորդը: Տէր Կիրակոս կ'արգիլէ թաղել, ըսելով թէ մարդը եկաւ վանք ու ի՞նչ օղուտ քաղեց հոգեպէս:

Յաջորդ օրը մարդը կը գտնեն արթուն, որ կը մասնակցի Պատարագին, կը հաղորդուի, ու յաջորդ օր նոյնը՝ կը գտնեն մեռած⁶²:

Երբ Գրիգոր Դարանաղցի Սարգիսի անդ էր Սարգիս Եպս. Կեոտ, վանքին եկեղեցւոյ ղաւթթը կը հանդիարին խաչատուր Կաֆայեցիի,

որ կարողակութիւն կ'ընէ, աղուաշ ձեւանալով: Եպիսկոպոսը նկատել կու տայ Դարանաղբիին՝ չարհամարհել անոր դժուձ եւ աղտոտ կերպարանքը, չեղտելով թէ անիկա առաքելութեան համար է որ կը ձեւանայ աղբայէ՞ս⁶³:

Սիմէոն Լեհացիին տեսակէտն ալ տարբեր չէ՝ յիշեալ ամուլին մասին.

«Կիրակոս քահանայ մի Տրապիզոնցի եւ Սարգիս Եպս., արք մեծատունք եւ երեւելիք, հրաժարեալք յաշխարհէս, թողին դամեանայ լինչս եւ զստացուածս, եւ ինքեանք բարձին զխաչն Գրիստոսի, յանձն առեալ զաղքատութիւն եւ զմիակեցութիւն, զցայլէ եւ զցերեկ ծառայելով Աստուծոյ, նմանելով առաջին հարց եւ ճգնաւորաց, որոց համբաւ վարուցն եւ ճգնութեան՝ ել ընդ ամենայն երկիր, մանաւանդ առ աղբս Հայոց»⁶⁴:

Վերոյիշեալ վարդապետները և՛ բնական Մեծ Անապատն էին, արտաքին հոգաբարձուն, կ'ընէ Առաքել, Սարգիս Եպս.-ն էր:

Ուսուցչական պաշտօնին նուիրուած էին Տէր Կիրակոս քահանան, Պօղոս Վրդ. (անշուշտ Մոկացին), Մովսէս Վրդ. (Տաթեւացին), Ներսէս Վրդ. (Մոկացին) եւ Թումա Եպս.-ը, որոնք երկարատեւ միասին գործակցած են:

Առաքել կը յիշատակէ նաեւ թէ Տէր Կիրակոս եւ Թումա Եպս. զնացեր են «Երեկոն Քչտաղս, մերձ ի դիւզն Հօջանց», Սիւնեաց Աղահէճք զաւառին մէջ, եւ հիմնած են Անապատ մըն ալ, ուր Կիրակոս «կրօնաւորական ժուժկալութեամբ» ճգնած է «իրբւս զոտարակ ողջխոսն եւ հանապազօր խոկայր քի պատուիրանն Աստուծոյ», ուր ապրած է մինչեւ քի մահը, այն է՝ 1621 թուականը⁶⁵:

Սարգիս Եպս. Անրերդցի մինչեւ կեանքին վերջը մնացած է Մեծ Անապատ եւ հոն ալ վախճանած է՝ 1620ին, եւ «պատուական նշխար մարմնոյ նորա» հոն թաղուած կայ, կը գրէ Առաքել:

Գրիգոր Վրդ. Կեսարացին «Առ Էմիլիանեցիս» գրած նամակին մէջ՝ կը ջանայ զբուռացնել էջմիածնի միաբանները Մովսէս Կաթողիկոսէն, որու կ'ակնարկէ առանց տալու անունը, և խաչատուր Վրդ. Կեսարացիէն, որու անունը կը յիշէ քաջայայտ կերպով, ըսելով թէ՝ այս երկուքին ունեցած քրիստոսաբանական վարդապետութիւնը կը համաձայնի Քաղկեդոնի մէջ սահմանուած դաւանանքին: Գրիգոր Կեսարացի տարակարծիք էր:

Գիտցէք, կը գրէ Գրիգոր Կեսարացի, որ այս նորաձեւ ուսուցումը «Կիրակոս անուն ումեմնէ արեղայէ» կու գայ, որ Տրապիզոն-

63. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂԵՒ, Ամդ, Էջ 501-503:

64. ՍԻՄԵՈՆ ԼԵՀԱՅԻ, Ուղեւորութիւն, Էջ 273-274:

65. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՅԻ, Ամդ, Էջ 198:

նէն էր: Հայրը Յոյն, մայրը Հայ: Վերջինս այրխանալով, Հայոց մօտ ուսման յանձնած է իր որդին Կիրակոսը, ուր սորված է նա «զգիրս Հայոց եւ փղեւ արեղայ, եւ զնաց առ Պետրոս Կթղ.ն Սըսոյ եւ հըմտացեալ զորոց. բայց հանապազ զՔաղկեդոնիս յարգէր եւ զովէր եւ զիրօնս Հայոց քամահէր. զոր ազդեցին Պետրոս Կթղ.ին, եւ նա բազում անդամ խրատեալ եւ նա անյուր եղեւ, զոր յետոյ ի բաց եհան յինքենէ. եւ նա զնաց յԵրուսաղէմ՝ եւ ի նոյն տեղին ևս զնոյն առնէր, զՅոյնս զովէր եւ զՀայս զսորովէր, զի զբազումս չիմթեաց, զի էր վերին երեւակալութեամբն հայ եւ կրօնաւոր եւ առաքինի, եւ ներքին մարդուն եւ խորհրդուն երկաքնակ եւ Քաղկեդոնիկ»:

Գրիգոր Կեսարացի շարունակելով կը գրէ թէ՝ Երուսաղէմի մէջ Գրիգոր Բուք մականուանեալ Վարդապետը (այն է Դարանաղցին), զինքը նզովեց եւ ժամատեղիէն վռնտեց: Կիրակոս Երուսաղէմէն մեկնեցաւ, սակայն չհրաժարեցաւ նոյն ազանդը տարածելէն, «զի նա հմուտ էր Քաղկեդոնի կրօնից»⁶⁶:

Ծղեկու եւք Կեսարացիի այս խօսքերը, որովհետեւ խառն է ճիշտը անճիշտին հետ ևս հակասութիւններով լի:

Առաքելի Պատմութեան համաձայն, Կիրակոս Տրապիզոնցին երէց եղած է, եւ վանուիէն այլի մնացած, «Իբրեւ զտատրակ ողջախոհ եւ հանապազ խոկայր զպատուիրանս Աստուծոյ»: Արինեան ալ կը հաստատէ թէ Կեսարացիի այս հաստատումները անխառնակ են: Նախ որովհետեւ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցի, որ կեղծ անունով կը ճանչորովհետեւ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցի է Տէր Կիրակոսի հանդէպ, այլեւայլ ցուի Բուք, միշտ հիացումով է Տէր Կիրակոսի հանդէպ, այլեւայլ առիթներով անոր զովքը կը հիշէ իր Ժամանակագրութեան մէջ: Կը հաստատէ թէ Կիրակոս երկար ժամանակ Պետրոս Վրդ. Կարկապը հաստատէ թէ «կատարեալ փրկիստիպ»։ Բայց ունի աշակերտելով՝ դարձած է «կատարեալ փրկիստիպ»։ Բայց երբ Պետրոս Վրդ. ուղած է վարդապետական իշխանութիւն ալ տալ, Տէր Կիրակոս խոյս տուած է եւ խաջնարածի կերպարանքի տակ ծրպտուելով՝ անբարոյացած է, նախընտրելով նուիրուիլ կրօնաւորական ճշմութեան: Գրիգոր Բուք, այն է Դարանաղցի, հայ վանական բարեկարգութեան իբր փրկաւոր մերանորոգիչներէն մէկը կը ներկայացնէ զինքը՝ գրելով. «Առքա եղեն նախապիղքն, Տէր Կիրակոս իւրատակրօն ճշմարտն Տրապիզոնցի եւ Տէր Սարգիս Եպս.ն Սաղմոսավանցի»⁶⁷:

Այլուր ալ, նոյն Պատմիչը, յետ յիշատակելու Պարոն ճշմաւորը, կը մատնանշէ «Սարգիս Եպս.ն խտաւորօն, խարաղնադեհատ չորակերն, եւ Տէր Կիրակոսն Տրապիզոնցի, ամէնիմաստ ընթերցող ներկուն եւ եօթնապատիկ առաւել խտաւորօն եւ չորակեր եւ անինչք

66. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Մովսէս Գ. Տաքեւացի, Վիեննա, 1936, էջ 363-371:

67. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱԳՅԻ, Անդ, էջ 392:

եւ ամենայն առաքելութեամբ դարգաւորելն՝ տեսականաւն եւ դործնականաւն»⁶⁸ :

Եթէ Տէր Կիրակոս համոզուած էր թէ Գաղիկեդոնի Ժողովին քրիստոսաբանութիւնը հերետիկոսական էր, եւ արդ կողմէ Յոյն Եկեղեցին կը պաշտպանէր, աւելուած լի հօրմէն սորված էր, քանի որ դեռ մանուկ՝ որբ անցացած է հօրմէ, եւ մայրը՝ հայ դպրոց յանձնած է զանի: Եթէ Տէր Կիրակոս Պետրոս Վրդ. Կարկառեցիի աշակերտ՝ «փիլիսոփայ» եղած է, աւելուած Գաղիկեդոնի ուղղափառ վարդապետութիւնն ալ իր վարդապետէն ուսած է եւ ոչ թէ հակառակը, ինքը վարդապետին սորվեցուցած :

Մենք զխոտեմք թէ Ժէ. դարուն սկիզբը՝ Տէր Կիրակոսին դործակից վարդապետները, Հայ վանական կեանքի վերանորոգչները, պարզամիտներ չէին. Սարգիս Վրդ. Սմբերդցի, Մովսէս Վրդ. Տաթեւացի, Պողոս Վրդ. Մոկացի են. , որոնք արդ մարդին մէջ ալ Տէր Կիրակոսի աշակերտած չէին: Համամիտ չին, այո՛, իրեն՝ թէ Գաղիկեդոնի հաւատքը լի խորքով նոյն էր Հայ Եկեղեցիի զաւանանքի հետ :

Վանական կեանքի ու եկեղեցական բարեկարգութեան վերոյիջեալ շարժումին՝ վկայ եղած է ուրիշ ժամանակակից մըն ալ, Ներսէս Վրդ. Մոկացի, Պողոս Վրդ. Մոկացիին աշակերտ: Ունի տաղաչափեալ ՆԵՐՏՈՂԵԱՆ ԳՈՎԵՍՏ մը, ուր վեր կը հանէ մասնաւորապէս չորս անձերու արժանիքը. անոնք են՝ Պողոս Վրդ. Մոկացի, Սարգիս Եպս. Սմբերդցի, Տէր Կոմիտաս Քահանայ, եւ աշխարհական փշխան մը՝ Հայկազ :

Պատմական նշանակութեան համար՝ հոս կ'ամփոփենք ներբողանին հիմնական գիծերը⁶⁹ :

Երբ Հայութիւնը «յորսայ» ինկած էր, Աստուած երկաթեց իր ձեռքը, ինչպէս երբեմն Պետրոսին՝ ալեկոծ լճին վրայ: Շահ Աբաս մը շրկեց որ Արեւելեան Հայքը վրայ իշխեց, զիմադրելով Օսմանեան պետութեան: Քրիստոսադաւան համայնքի մէջ ալ հանեց «հօր քաջամարտիկ» ՀԱՅԿԱԶ, որդի Հախնազար Զուլայեցիին, համբաւուած իր ռազմական ու քրիստոնէական առաքելութիւններուն համար, որ զիստեալ շահիւ արքային համակրանքը:

Վասպուրականի Մոկաց դաւառը Պողոս Վրդ. «արի ջատաղովն ճշմարտութեան» յարունեցաւ: Տարաշխարհիկ դնաց դէպի Գողթան դաւառը քարոզութեան համար. իր տէմ ելան Առաջնորդներ, եպիսկոպոս ու արեղաներ. շատ ներուժիւն տուին քրեան թէ՛ հայերը եւ թէ՛ տաճիկները: Մարդկութեան թշնամին՝ զանոնք գրգռեց «զի յանձնէ աւերեցի տուն մերոյս Առաջնորդական», ու Պողոս Վրդ. «վկայ-

68. Ամդ:

69. ԱԼԻՇԱՆ Է. Ղ., Հայապատում, Վենետիկ, 1901, Հտ. Գ., էջ 341-355:

և այդ ի բազում տեղիս Տեառն մերոյ մարդեղութեանն»։ Անձանձիր վարժապետ վեր, բաւէ մէկը փափաք յաշտնէր ուսման. աղապէս ինքնիրեն «ասէր եւ երգէր զերգա աստուածական», աստուածային տեսիլով զմայլած :

Արեղաներուն կ'արգելէր յաճախակի ուտելը : Նախնեաց կարգը վերահաստատեց կանոնադրութեամբ. որով «իմ նմանիքս որ կրօնիւք յերկիր կորան, կարի ատեցին զնա, զարկովթեան նախանձ բրդեցան» :

Եւ 1618 թուին յանկարծ ռստեցան «կաթողիկոսունք երկու», Մեղքիսեթ ու Դաւիթ. եպիսկոպոսներ, արեղաներ, վանականներ, քահանաներ, դաշնադրուեցան ու դիմեցին դէպի Դարչըղա խանին, ամբաստանելու թէ «այր մի օտարական» կը խանգարէ մեզ :

Խանը իր ատեանը գումարեց ու խորատեց ամբաստանողները՝ թէ անվայել է որ հոգեւորականներ անմիաբան ըլլան : Ակամայ հաշտեցուց զանոնք :

Սուտ եղբարց յարուցած գետնաման կոհակները վէմի վրայ հաստատուած տունը չկրցան սառնեցնել : Տէրը տուաւ իրեն — Պօղոս Վրդ. Մոկացիին — տաճարներու հոգաբարձութեան շնորհը. նա «զմեղօք կործանեալ» տունները՝ տէրունի տաճարներու վերածեց : Երկար համբերեց տրվոտ գուբի մէջ. Տէրը լսեց փր աղօթքին, գուբէն դուրս հանեց եւ եղաւ ճրագ մը խաւար գիշերին մէջ :

«Երկու լուսաւոր աւտերդ» որոնք Արեւմուտքէն ծագեցան, Երուսաղէմ անած, հասան օգնութեան Պօղոս Վրդ.ին : Անոնք էին Սարգիս Եպս. Անթերդղի ու «Կիրակոս արին»։ Պօղոս Վրդ.ն ալ անոնց թիկունք եղաւ. եւ սորվեցուցին մարդոց թէ պէտք են Քրիստոսի նման ըլլալ աղքատ. «զմարմին թողուլ եւ հոգւոյն լինել պաշտպան», նուիրուելով աղօթքի եւ երկրպագութեան : Աղապէս անոնք խոսան հոգը դարձուցին քերթի :

Յիշեալ զոյգը, Սարգիս Եպս. եւ Տէր Կիրակոս, կարգ ու կանոն հաստատեցին. Թանահատի Ամապատը՝ ձէլթով բժշկուեցաւ, Տաթեւ՝ պարարտ ձիթենիներ բուսան :

Այս երկու ընտրեալները, հայրենիքով քրարմէ հեռու, մէկը Պոնտոսէն՝ միւսը Այրարատէն ելած, եղան «մի կամք, մի կարգ, մի կրօնք, մի հոգի կառավարական», ու Հայաստան անոնցմով ցնծաց :

Եւր «գարտեամբ սոցին» վառած վին Եկեղեցւոյ լապտերները, եւ Հոգւոյն Սրբոյ շունչին տակ ուժգին արծարծած, ահա յանկարծ փոթորիկը բրդաւ, նաւը խորտակուեցաւ : Այս չորս փուններ խոր փոթորիկը բրդաւ, որ քառավտակ գետերու նման արբուցեր էին Հալըլեցան, անոնք որ քառավտակ գետերու նման արբուցեր էին Հալըլեցան, 1620-1621 տարիներուն առ Տէր փոխեցան : Քիչխանն ընդ յատուանը, Հայրապետն եւ Առանձնականն աշտնը՝ Հայկազ իշխանն ու Պօղոս Վրդ., Սարգիս Եպս. ու Տէր Կիրակոս, երկու տարուան ընթացքին վախճանեցան :

Թէեւ մարմնով մեղմէ հեռացան, բայց հոգիով մեղի հետ են: Յարկանակը չահեցան. սերմը որ անոնք ցանեցին՝ արդիւնաւորութեամբ:

«Առ ձեզ պաղատիմ, եղբարք, ես ներսէս թշուառական»:

10.— ՊՕՂՈՍ ՎՐԴ. ՄՈԿԱՅԻ († 1620)

Մոկաց գաւառին Բար տէպէն է Պօղոս Վրդ. Մոկացի: Սորված է Վարադաջ վանքը, աշակերտելով Կարապետ Վրդ. Զադի, որ նոյն վանքին մէջ ճգնաստուն կրօնաւորի համբաւ կը վայելէր:

Պօղոս Վրդ. Մոկացին, վարդապետական սլաւադան ստանալէ յետոյ, նետուեցաւ քարոզչական ասպարէզին՝ Դավրէժի մէջ: Ասլոբեցաւ ու գործեց Մելքիսեթ Կթղ.ի օրով:

Առաքելական կեանքի ներշնչումով՝ լքեց լի միայնաբանը եւ հետեւեցաւ 1603-1604 տարիներուն Շահ Աբասէն տեղի տարուած հայտնիեան, մինչեւ Նոր Զուղա, եւ հոն ալ վախճանեցաւ՝ սուրբի համբաւով⁷⁰:

Առաքել Դավրէժեցի կը նկարագրէ ցոյն Վրդ.ին աղօթասիրութիւնը, շաբաթ օրերուն տէրչերապաշտօն հակումները, որ կը վերջանար Կիրակի օրը՝ Ս. Պատարազի մատուցմամբ. խիստ պահեցողութիւնը, հրաժարած տէրիւնն ու միտէն, անստացուած կեանքն ու աղքատութիւնը: Հետիոտն կը կատարէր իր քարոզչական շրջադայուսութիւնները:

Դավրէժի ժամատունը տուրկ էր խորանէ, Պօղոս Մոկացին է որ «գեղեցիկ խորան պատարազի» մը շինել կու տար:

Գողթնի ժողովուրդը առինքնուած Վրդ.ին մաքուր բարքէն, Հայրապետ Յղնեցի լսօճա՝ գինքը կը հրաւիրէ Գողթն տաւառը: Ազուլիս գիւղը, յետ բանալու աքանչեւագործութեամբ տուրը՝ լքուած եկեղեցիի մը, որ Ս. Թադէի նուիրուած էր, արծաթած է կրօնական կեանքը, եկեղեցականներուն մէջ բարեկարգութիւնը նորոգելով, իբր կուսպաշտութենէ քրիստոնէութեան վերադարձ մը, Կ'ըսէ պատմիչը:

Առաքել կը գրէ իրեն համար. «Սա բարձաւ զամենայն սակարգանկարգութիւնն յեկեղեցականաց եւ յաշխարհականաց, եւ կարգադարձեալ շքեղացոյց զամենեանն ուղիղ քարոզութեամբ»⁷¹:

Կը ձեռնարկէ եկեղեցիներու վերաշինութեան, մանուկներու դաստիարակութեան, դպրատուններ բանալով: Այլեւան կը գրէ թէ դպրատ-

70. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, ԱՅԳ, էջ 192, 197-198: ԱԼԻՇԱՆ, Հայապատում, Հտ. Գ., էջ 322-323:

71. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, ԱՅԳ, էջ 205:

Թեկնէն յետոյ՝ Արեւելք վերադարձան (Պարսկահայք), Տաթևի Մեծ Անապատը ծաղկեցնելու նպատակով, «Պողոս անուն խարաղնաղեալ խտակութիւն Վրդ.ն, որ առաքելաբար շրջէր եւ յումեքէ ոչինչ առնոյր, եւ անձանձիր ուսուցանէր եւ անաչառ յանդիմանէր զոչ եկեալսն յուղղութիւն», խմանալով թէ Մեծ Անապատը հաստատուելու մտքով անոնք ժամանած են, կը փութայ երթալ անոնց տեսութեան ու ժամանակ մը կենակից ալ կ'ըլլայ անոնց⁷⁴ :

Գրեմնք աոյն պատմութիւն թէ Մովսէս Տաթևացիին ալ Կ. Պոլսէն վերադարձին, յետ առարտելու իր ուսումը, յարեցաւ անոնց «եւ կացին փ միառին բաղում ամս եւ եղեն լուսաւորիչք վերին աշխարհացն Հայոց» Միւնեաց եւ Արեւելահայքի առհասարակ: Եղան, կը դբէ «զարդք եւ զարդարիչք անապատաւորաց, արանց եւ կանանց եւ ուղղիչք ամենայն սահմանադրութեանց»⁷⁵ :

Գրիգոր Դարանաղցին կը հաստատէ թէ Ժ. դարուն առաջին երկու տասնամեակներուն, Պողոս Վրդ. Մոկացիին ալ դործակցած է Սարգիս Եպս. Մեքերեցիին, Կիրակոս ալրի քահանայ Տրապիզոնցիին ու Մովսէս Վրդ. Տաթևացիին, քարեկառուելու թէ՛ Հայ վանակաւնութիւնը եւ թէ՛ Հայ եկեղեցական վեանքը՝ Արեւելահայքի մէջ:

Առաքել պատմիչի համեմատ, ինչպէս վերեւ մասնանշեցինք, Պողոս Վրդ. Մոկացիին տակաւին տեւականօրէն Մեծ Անապատը չհաստատուած, հետամուտ էր իր առաքելական շինարարութեան. նշաւակ եղած է կարգ մը արեղաներու, եւ նոյն ինքն Մեքիսեթ Կիթ. փն անվերջ հակառակութեան: Այսպէս նաեւ Նախիջեւան, Կիթ. ք. կրկնեց իր սատարը Վրդ. ին ղէմ, սպառնալով նոյն խի քակել տալ անոր շինած եկեղեցիները, զինքն ալ յանձնել աշխարհական բազուկին:

Պողոս Վրդ. անցաւ Շամբ դիւղը, Հին Ջուղայի Կիւսիս արեւմտաքը, մտադիր ղէպի իր գաւառը՝ Մոկք երթալու: Բայց ահա դիւղը, աղօթքէ մը վերջ, հետը շրջող աշակերտներու խորհուրդէն թելադրուած, կ'որոշէ ետ դառնալ ու Շահ Աբասէն անձամբ տոտնալ եկեղեցի շինելու հրամանը: Կը ներկայանայ անոր Ղարաբաղի Քէօթիւկիւ գիւղը, եւ կը յաջողի ձեռք ձգել նոյնը:

Մեքիսեթ Կիթ. մղուած նաեւ Պողոս Վրդ. ի նախկին հակառակորդներէն, Երեւանի Ամիրդունահ խանին ձեռքով, որուն բարեկամ էր, կը փորձէ խափանել Վրդ. ին գործունէութիւնը: Բայց խանը կը պատուէ Պողոս Վրդ. ք., խիւսիւնով, ու Մեքիսեթ Կիթ. փն հետ հաշտարարի դերը կը կատարէ: Մեքիսեթ ի զուր Դավրէթի խանին միջամտութեան կը դիմէ: Պողոս Վրդ. կը շարունակէ իր առաքելութիւնը:

74. Գր. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 288:

75. ԱՌԱՔԵՆ, ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 288: ԶԱՄԶԵԱՆ, Ամդ, Հտ. Գ., էջ 566:

Գրիգոր Դարանադցի զինքը կը բնութագրէ «հանճարեղ եւ դիտ-
նական, երկիւղած եւ զգուշաւոր, եւ պարկեշտ ի կերակուրս եւ յոմ-
պելիս, եւ անձանձիր ուսուցանող եւ անաչառ յանդիմանող զոչ ե-
կեալսն յուղղութիւնս. եւ է մինչեւ ցայտմ ամեղ աշխարհն հլու եւ հնա-
դանդ՝ որ մօտ առ իսմերձ եղեարքն այնչափ չեն՝ ինչ նա է, որ թրդ-
թովք տրամենայն ինչ կու հարցանէ թէ օրինաց բանք են, թէ վանացն
որպիսոսթիւն կու ծանուցանէ եւ ապա կու առնէ»⁷⁹:

Աւելի տեղեկութիւն չունինք առաջ զոյգ ժամանակակից Յովհան-
նէս վարդապետներու մասին:

13.— ՆԵՐՍԷՍ ՎՐԴ. ՄՈՒԱՅԻ (ԲԵՂԼՈՒ, † 1625)

Ներսէս Վրդ. Մոկացի ծնած է Մոկաց դաւառի Ասկնջաւ գիւղը,
Ժ.2. դարու երկրորդ կէսին: Կոչուած է նաեւ Գաառապի կամ Վա-
նեցի. իսկ Դաւիթ Վրդ. Բաղիշեցիի վկայութեան համեմատ՝ ըսուած
է Բեղլու «լատն ահարկութեան ղերմաց»⁸⁰:

Աշակերտած է Բարսեղ Վրդ. Բաղիշեցիի († 1615), որմէ սորված
է արտաքին գիտութիւն կոչուած նիւթերը (humanisme), փիլիսոփա-
յութիւն եւ Ս. Գրքը: Իբր աշակերտակից ունեցած է Հայրապետ մը,
իրեն աղագիւն, որ տարածած վախճանած է, եւ Յովնէփ մը⁸¹:

1602ին վարդապետական պաւագան ստացած է Բարսեղ Վրդ. Բա-
ղիշեցիէն, որու հետ Երուսաղէմ դացած է 1608ին: Շրեւելի եղած է
իրբ ուսուցիչ:

Զենք կարող ճշտել թէ ո՛ւր եւ ի՞նչ պարագաներու մէջ Ներսէս
Վրդ. ծանօթացած է՝ դարուն Հայ ամիսնձնութեան երկու վերանո-
րողիչներուն, Սարգիս Նաթ. Անրերդցիի եւ Կիրակոս Տրապիզոնցիի.
բայց այդքանը կրնանք ըսել Առաքել պատմիչի հետ, թէ տարուած
հոգեւոր կեանքը խորասկիւս ապրելու բուն փափաքէն, ծածուկ կեր-
պով առանձնացած է Տաթեւի Մեծ Անապատը, ուր չորս հինգ տարի
դատաւանդած է արտաքին գիտութիւններ: Ապա անցած է Լիւս Անա-
պատ, ինչպէս ինք կը գրէ⁸²:

Ներսէս Վրդ. ի օրինակին հետեւած են նաեւ իր աշակերտները,
որոնց մէջ Երեւելի էին Մելքիսեթ Վրդ. Վժնացի, որ Լիւսի մէջ ալ
ընդունեցաւ վարդապետական դաւադան, եւ Ստեփանոս Շատախցի,
որ Ներսէս Վրդ. ի մահէն յետոյ յաջորդեց իրեն⁸³:

79. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱԴՑԻ, Ամդ, էջ 163:

80. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ա., Ամդ, Հտ. Բ., էջ 66:

81. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Համգէտ Ամսօրեայ, 1951, էջ 220:

82. ԱԼԻՇԱՆ Հ. Ղ., Սիւսում, էջ 248:

83. ԹՈՄԱ ԱՐԾՐՈՒՆԻ, Պատմութիւն, էջ 322:

ԺԴ. դարու առաջին քառորդին, Զաքարիա Ա. Ստեփանյանցի Կաթողիկոս Լիմ Անապատին մէջ հաստատած է կրօնաւորական կեանքը: 1636ին Լիմի մէջ օրինակուած Աւետարանի Յիշատակարանի մը համաձայն, վաւեր ծաղկած էր «Երկոտասան վարդաւորօք եւ յիսուն միակեցօք»⁸⁴. Իսկ 1638ին ընդօրինակուած Դատարտանագիրքի մը Յիշատակարանին համաձայն՝ վաւեր ունէր եօթանասուն միաբան⁸⁵, ինչ որ կը համապատասխանէ 1647ին Ստեփանոս Վրդ.ի կանգնել տուած մահարձանին. «Եւ այժմ կամք Զ (70) Եղբայր հաստատ»⁸⁶:

Պէտք է ըսենք որ Ներսէս Վրդ. Մովսէսի ալ եղած է Հայ միանձնական կեանքին վերանորոգիչներէն, ու իր արժանիքն է Լիմ Անապատին վերածարկումը, Սարգիս Ընթ. Սնեքոզցիի եւ Տէր Կիրակոսի շնորհիւ կատարուած կրօնաւորական վարեկարգութիւնը փոխադրելով հոն:

Միանձնական ներքին հոգեւոր կեանքը քնուցանելու մտքով, Ներսէս Վրդ. Մովսէսի հրահանգով ու ծախսով, Յովհաննէս Գրիգ. օրինակած է Պետրոս Արաքոնացիի Գիրք Առաքիւնութեանցը: Աւելի ուշ նոյն գրչադրին կցուած է Ս. Բարսեղի Գիրք Հարցմանցը, Ստեփանոս Վրդ. Շամախեցիի ձեռքով:

Ներսէս Վրդ. Մովսէսի հաւանաբար վախճանած է 1625ին⁸⁷:

Թողած է մեղի գրաւոր երկեր ալ. այսպէս՝

ա. Պատմութիւն Փոխման Աստուածածնին, համընթա գովեստիւք, եւ պատմութիւն պատկերի մօրա, որու միայն յետագային Ստեփանոս Վրդ. Շատախցի աւելցուցած է 300 տուն:

բ. Պատմութիւն առաջին Երուսաղեմիի Սալաեղտտին Սուլթանէն, որու համար Նոր Հայկազեան Բառարան կը գրէ. «պարզ եւ վայելուչ բանիւ, քան տղետնեալ ոճ ժամանակին»⁸⁸:

գ. Ներքողեան գովեստից չորսցումը աքամցն, որք եղին սկիզբն Անապատի կարգի յազգն վեր:

84. Յովհաննէս ՍԵԱՆ Ա., Ամդ, Հտ. Բ., էջ 667:

85. Ձեռ. Օջաբորտի, Թիւ 96:

86. ԱԿԻՆԱՆ, Ամդ, էջ 235-237:

87. Ամդ, էջ 234-235: ԱՌ. ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 189-193: ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 291: ԱԿԻՇԱՆ, Սիսուան, էջ 247-248: ԱՂՈՅԱՃԱՆ Ա., Սիսու, 1936, էջ 60: ԱԿԻՆԱՆ, Բաղէշի Դպրոցը, Վիեննա, 1962, էջ 92-115: Ամդ, էջ 100, մահուան թուականը: Զանազան աղբիւրներ համադրելով, վարելի է ձգարկացնել թէ Ներսէս Վրդ. Մովսէս 1618ին Տաթև վր գտնուէր, իսկ չորս (կամ ուրիշներու համաձայն հինգ) տարի հոն մնալէ յետոյ, չորրորդ 1621-1622ին մեկնած ըլլալու է Լիմ Անապատ, ուր վախճանած է 1725ին, կամ 1627ին:

88. Նոր Հայկազեան Բառարան, Վենետիկ, 1837, էջ 16:

Այս ներդրումներն մասին անդրադարձանք՝ երբ խօսեցանք Սարգիս Եպս. Անրերդցիի եւ Տէր Կիրակոս Տրապիզունցիի մասին: Ակինեան կը համարի թի՛յ այս տաղը գրուած ըլլայ Մեծ Անապատին մէջ, երկու հիմնադիրներու մահէն յետոյ (1620-1621), Փիւրիպոյս դպիրի խնդրանքով, որ հաւանաբար ըլլայ նոյն ինքն Արքակեցի Կաթողիկոսը:

Ներսէս Մոկացի գրած է ուրիշ մասնր տաղեր ու աղօթքներ ալ⁸⁹:

14.— ՍՐԱՊԻՈՆ ՎՐԴ. ԲԱՅԵՐԴԱՅԻ († 1627)

Սրապիոն Վրդ. Բարերդացի ծնած է Խաղտեաց գաւառի Օձտեղ կամ Օձատեղ գիւղը: Աշակերտած է Յակոբ Վրդ. Զէյթունցիի, որմէ ընդունած է վարդապետական գաւազան⁹⁰:

Գրիգոր Դարանաղցի կը պատմէ թի՛ Օձտեղի մէջ հանդիպած է Սրապիոն Վրդ.ի, խնդրելով աշակերտել իրեն: Սրապիոն Վրդ. ընդունած է զինքը⁹¹: 28 Մարտի 1597ին, Հոգեդատեան տոնին օրը, Գրիգոր ատացած է Սրապիոն Վրդ.ի ձեռքէն վարդապետական դաւազան:

Գրիգոր Դարանաղցիի համաձայն, 1569-1600 տարիներուն, Սրապիոն Վրդ. արդէն Եպիսկոպոս էր, որու հրամանով Գրիգոր դացած է Սեպուհի վանքը, մինչ իր Վարդապետը ուղղրուած է Խաղտեաց աշխարհը:

Ա. Ալպոյաճեան կը ծանօնայ Սրապիոն Վրդ. Բարերդացին եւ Սրապիոն Վրդ. Ուռհայեցին իրր ժի. դարու սկիզբը, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մշակութային վերադարձումի հեղինակներ⁹²:

Դարանաղցի կը նկարագրէ իր Վարդապետը իրր «բաջ հռետոր, հմուտ արտաքին լմաստասիրաց»․ բայց կը յաւելու թի՛ ան ջէ ունեցած շատ աշակերտներ, որոնցմէ կը յիշէ միայն երկու անուն, որոնք անարժան ըլլալով՝ չեն ընդունած վարդապետական գաւազան⁹³:

1627ին, երբ Դարանաղցի կ'այցելէ իր գաւառը, կը գտնէ իր Վարդապետին գերեզմանը, թաղուած Աից Աստուածատուր Վրդ.իին:

89. ԱԿԻՆԵԱՆ Է. Ն., Բաղէշի Դպրոցը, էջ 108-116:

90. ԳՐ. ԳԱՐԱՆԱՂՅԻ, Անդ, էջ 69-70: ԱՊՈՅԱՅԻԱՆ Ա., Սիոն, 1936, էջ 60:

91. ԳՐ. ԳԱՐԱՆԱՂՅԻ, Անդ, էջ 36:

92. Անդ, էջ 17-18, 39-41: ԱՊՈՅԱՅԻԱՆ Ա., Սիոն, 1936, էջ 60:

93. ԳՐ. ԳԱՐԱՆԱՂՅԻ, Անդ, էջ 94-96, 348-349:

15.— ԱԶԱՐԻԱ ՎՐԴ. ՍԱՍՆԵՑԻ (ՏԱՐՕՆՑԻ, † 1628)

Ծնած է Սասուն, հաւանօրէն ԺԶ. դարուն վերջին քառորդին: Հօրը անունն է Մեղքիակեթ, մօրը՝ Նսեֆ: Զոյք մը կղբայրներ եւ եւրեք թոյրեր ունեցեր է:

Նոյն դարուն վերջերը, — ինչպէս ինքն իսկ կը վկայէ իր սեփական Կանոնագիրքին մէջ, գրուած 1609ին, — 1598–9 տարիներուն իր ծնողքն ու եղբայրները զոհ եղած են ձէլալիներու կողմէ՝ Սասուն կատարուած կոտորածին, որմէ ինք հաղիւ կրցած է ճողոպրել: Քառամեայ՝ տարաշխարհիկ թափառումէ մը վերջ, կրցած է հուսկ Կ. Պոլիս ապաստան գտնել, ինչպէս ըրած էին այն ժամանակ՝ Թուրքիոյ ներքին պաւաններու հայ բնակիչները: 1603ին Կ. Պոլիս է արդէն եւ կ'աշակերտի Գրիգոր Վրդ. Կեսարացիին, որ տակաւին նոր նստած էր Պատրիարք Օսմանեան մայրաքաղաքին մէջ:

Ազարիա հետամուտ հայ Կանոնագիրք մը ունենալու, Գրիգոր Կեսարացիի ճոխ դրաղարանին մէջ կը հանդիպուի շահեկան գրչագիրի մը, որ հանուած էր Գէորգ Վրդ. Լամբրոնացիի օրինակէն: Ազարիա Սասնեցիին, որ 1608 թուին՝ Կ. Պոլիս Սիմէոն Դպիր Լեհացիին հետ բարեկամութիւն հաստատած էր, 1608ին կը յաջողի օրինակել տալ անոր Կանոնագիրքը, որու սլոյս աւելցուցած է ալ կանոնախումբեր՝ զանազան ձեւադիրներէ⁹⁴:

Գաւառներէն Պոլիս դարձած էր նաեւ Գրիգոր Վրդ. Դարանաղցի եւ այդ շրջանին ծանօթացած՝ Սասնեցիին: Դարանաղցի կը գրէ թէ Ազարիա Վրդ. չկրցաւ լիբր աշակերտ երկար մնալ Կեսարացիին մօտ, տնոր դռող ու գազանաբարոյ բնաւորութենէն տարտկացած: Ատեն մը աշակերտած է նաեւ Մկրտիչ Վրդ. Ողճուկին: Հաւանօրէն այս պատահած է 1605 թուին մօտերը:

Նոյն Դարանաղցին, որ մօտէն ճանչցած էր Ազարիա Վրդ. -ը, մեծ հիացումով եւ դժգոհութեամբ կ'արտայայտուի անոր մասին, լիբր առաքինի անձնաւորութիւն, «... յոյժ պահեցող եւ առաքինի, խոնարհամիտ, հեղ եւ հլու, որ առաւել խոնարհ հողի լինելուն՝ դմականունն Հլու էին վերալ. եւ էր անձանձիւր քարոզող, որ ժամանակ մի լուսաւորեաց զՊուրոսայու կողմն, զՆիկիոյ եւ զՆիկովիդացոց, ուր հայք կան»⁹⁵:

Վերոյիշեալ 1609 տարւոյն Օգոստոսին աւարտած գրչագիր Կանոնագիրքը, ունի յաւելուած Յիշատակարան մը, ուր Ազարիա ներ-

94. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Մատենագրական հետազոտութիւններ, Վիեննա, 1938, էջ 242–243, 280–288:

95. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 410–412:

բողոքած է իրր հաւատարիմ շառաւիղ նախնեաց առաքինութեան եւ ուսումնասէր ուղիին⁹⁶ :

Աղարիա Վրդ. Սասնեցի ճաշակած էր Օսմանեան կայսրութեան ներքին դաւառներուն աղէտալի պայմաններուն դառնութիւնը ու տեղեակ էր հայ քնակչութեան տեւական ցրտնքին : Այս բոլորը կը նկարագրէ իր մէկ տաղին մէջ՝ «ասացեալ ի յԱղարիայէ»⁹⁷ : Աղարիա Վրդ. գաղափարը ունեցած է վանք մը հիմնելու Արեւմտեան Անատոլի, Կ. Պոլսոյ մերձակայքը, ուր հետզհետէ կը բարձրանար հայութեան համար նորեկ գաղթականներով :

Ասոր կը վկայէ նաեւ Գրիգոր Դարանաղցին. «կու կամէր որ միաբանակաց սխնդ շինէր 'ի լերինն Կուռլայու, եւ փայտաշէնք մէկ քանի տունք շինեաց եւ աղօթանոց պատարագի տեղի մը յանպատշաճ տեղով յանձարարելութենէ» : Վասնդի հոն ուր պատշաճաւոր էր, կը գրէ Գրիգոր Դարանաղցի, «երիցաները գեղջիցն չկամեցան...» : Վանքին մօտակայքը հող ալ գնած է, նոր գիւղ մը հիմնելու ծրագրով, անշուշտ նորեկ գաղթական գիւղացիներու համար : Սակայն, կը գրէ Դարանաղցին իր կծու գրչով, «չար վիշապս աւ անբող գայլս» ակնարկելով Գրիգոր Պատրիարք Կեսարացիին, այս ձեռնարկը խափանած է⁹⁸ :

Աղարիա Վրդ. Սասնեցին, տաղտկացած Պոլսոյ Պատրիարքին հարկադրահանջութենէն, լքած է Բիւզանդիոնի շրջանը եւ խոյս տրւած է Անտիոք, ծրագրելով անցնիլ Տամիաթ եւ անկէ Եգիպտոս : Եղանակը ցուրտ ըլլալով, հանդիպած է արեւոմտեան ու հիւանդացած է : Ծարաւէն նեղուած, մահամեծձ, նաւապետին դառնալով կ'ըսէ. Ես կը մեռնիմ, դուք պիտի աղատիք : Յետ խորհրդական խոստովանանքի եւ արձակում առնելու՝ Թաղէոս անունով երէցէ մը, որ ուղեկից էր, «հաղորդեալ էր և կրկին խոստովանեցաք միմեանց...», հաղորդեցաք ամենեքեանս, եւ յետ միւս առաւօտին՝ խաղաղութեամբ աւանդեաց զսուրբ հոգին ի ձեռս հրեշտակաց»⁹⁹ :

Մարմինը կը նետեն ծով, լիբանանեան Տրիպոլիսի կողմը, «Տրապոլեաց» : Մարունի գիւղի մը ամր կը տեսնուի մարմինը, «լարաւոր բոլոր կուսակաւ» : Գիւղացիները կը հասկնան թէ եկեղեցականի մը մարմինն է, կը հանեն ու պատուով կը թաղեն :

1628 թուականն էր, ու Հայոց Ռէժե թիւը :

Միմէոն Դալիը Լեհացիի որ 1609-11 տարիներուն Պոլսոյ արուարձանները այցելած էր, Սասունցիին ընկերակցութեամբ եւ անոր

96. Սիմէոն Լեւնտիս, Ուղեւորութիւմ, էջ 389 :

97. ԿիիկէՍԵՐԵԱՆ Բ., Յուցակ Զեռագրաց Ամկիւրիոյ Կարմիր վանուց, Անթիքիս, 1957, էջ 248 :

98. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամպ, էջ 411-413 :

99. Ամպ, էջ 412-413 :

խնդրանքով ալ դըրած էր 1609ին Կանոնագիրքը, յետ յայտարարելու թէ Աղարիա հաւատարիմ չառաւիղ մըն էր ԺԷ. դարուն մէջ, նախնեաց առաքինութեան եւ ուսումնասէր ողբին, սոյն գըրչադրի Յիշատակարանին մէջ հետեւեալը կը գրէ. «Եղբերոյ առաջեալ Տէր Աղարիայ աշակերտն եւ քաջ եւ արի, եւ հմուտ եւ ճարտար իմաստակն, որ էր լցեալ Աստուածաշունչ գրովք, Հին եւ Նոր Կտակարանօք, որ ոչ դեգերէր փոքրագոյն եւ փոքր առաջաւորիս, այլ միշտ եւ հանապաղ պարապէր ընդ աստուածայինս, լինելով օրինակ բարի եւ աղ համեմէն անհամացեալ մարդկան անոխա»։ Հարստութիւն չէր համարեր, «այլ միշտ փոքր եւ անէր ունէր գրոց»¹⁰⁰։

16.— ՄԵԼՔԻՍԵՂ ՎՐԴ. ՎԺԱՆՑԻ (ԵՐԵՒԱՆՑԻ)

(† 1632)

Մելքիսեղ Վրդ. կոչուած է Վժանցի՝ Սարտարապատի Վժան դիւղէն ըլլալուն համար։ Աշակերտած է Ներսէս Վրդ. Մովսէսի († 1625), որ երբ Տաթեւի Անապատը քաշուեցաւ, Մելքիսեղ Վժանցին ալ հետեւեցաւ իրեն։

Հինք տարիներ յետոյ, իր Վրդ.ին հետ Լիմ Անապատը անցաւ, ուր հետեւելով հանրեւթ Անապատին խտարկոս օրակարգին, մինչ իր հինք ընկերները ձեռնթափ եղած էին՝ ինքը ձեռքէ չձգեց նաեւ Արտաֆին Գիտութեանց ուսումը։ Առաքել Դավրիժեցի կը գրէ թէ ընդունեցաւ գիտութեան շնորհքը. «Քանզի գիտութեան ամենայն արտաքին պրոց՝ անտարակոյս քի փերայ հասեալ գիտող եղեւ. Սաեմանացն, Պորփիրիսն, Ստրպոլիսն, Պերիարմէնիսն, Աշխարհացն, Առաքիմոսն, Վերլուծականին»։

Հմտացաւ նաեւ Տօմարագիտութեան եւ Քերականութեան, կը գրէ նոյն պատմիչը, «առաւել քան որք էին ի ժամանկին», եւ այս բոլոր ալլադան գիտելիքներուն տիրացած է՝ աւելի քան տասնամեայ աշխատանքով, «առանց վարժողի եւ թարգ ուրուք ուսուցանողի, իւրովի եղիտ զամենայն՝ ի տղայանէ մինչեւ ցկատարածն»¹⁰¹։

Յետ այսքան դարգացումի, մինչ իմաստութեան եւ հոգեւոր հասակը աւելի աճած էր քան Ֆիդիքեականը, Ներսէս Վրդ. Մովսէսին «կամօք իւրովք» ու վկայութեամբ Լիմի միաբաններուն, տուաւ արձնոր վարդապետական գտաւորանք¹⁰²։

100. ՍԻՄԵՈՆ ԼԵԶԱՅԻ, Ամդ, 42 387-391։ ԱԼՊՕՅԱՃԵԱՆ Ա., Սիոն, 1937, էջ 384։

101. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 304-306։

102. Ամդ, էջ 306։

Այնուհետև նորընծայ Վրդ.ը փր յորդարուիս քարոզներով «աղբերաբար իմաստութեան ջրով» կը մխիթարէր ունկնդիրները:

Եւր Մովսէս Տաթեւացիին Կաթողիկոս ընտրուեցաւ (1629 Յունուար 13), այն մեծ ոգեւորութիւնը որ Հայ ժողովուրդին մէջ արծարծած էր, Մելքիսեդ Վրդ. Վժանցին ալ բռնկեց, ու Լիմէն մեկնեցաւ դէպի Ս. Էջմիածին, «հանդիպեցաւ տեսութեան Կթղ.ին եւ նորին աշակերտացն, յորոյ պաշտենէ ուրախութիւն անպատում եղեւ ամենեցուն»: Կաթողիկոսը իրեն յանձնեց Երեւան բացած Ս. Անանիայի դպրատունը, 1630 թուին¹⁰³:

Նոյն տարին, Մովսէս Կթղ. իր աշակերտը՝ Խաչատուր Վրդ. Կեսարացին, ընկերակցութեամբ Սիմէոն Երեւանցիին եւ «եղբարք ուսմբք», նուիրակութեամբ Վեհատան տրկած էր, Լվովի Հայ Թեմին հարցը կարգադրելու: Մեր հայ արեղաները, Արեւմուտքի փրանկ կրօնաւոր Պատրիկներուն հետ քերականական պարզ խնդրի մը շուրջ զլոյցի ընթացքին, ծանրապէս մահացած դուրս սկսած էին, չգիտնալով պատասխանել թէ «Վարեմ» լատին է թէ պոյական անուն: Անոնք Հայաստան վերադարձին՝ Մելքիսեդ Վրդ. Վժանցիի ոտքը կ'իյնան, խնդրելով որ ղրկենք հմտացնէր նախ Բերականութեան, ապա Սահմանի, փիլիսոփայական, աշխարհագրական, տօմարադիտական ուսումներու մէջ:

Մելքիսեդ Վրդ. Վժանցիին ուսումնական ծրագիրը կը բաղկանար հետեւեալ նիւթերէն.

1. Դասիթ Անյադթին Սահմանաց գիրքը.
2. Պորփուրի վերլուծութիւնը.
3. Արիտատէլի Ստորագրութիւնը, Պէրիարմենիաս, Աշխարհացն, Առաքինութեանն.
4. Դասիթ վերլուծականը.
5. Բերականութիւն.
6. Տօմար առեմայն ազգաց:

Դժբախտաբար դասատու Վրդ.ին առողջութիւնը խախտած էր, երկարամեայ ճիւղերէ տւ տընութենէն: Իր ամբարած հմտութեան արդիւնքները ազդը դեռ չվաղած՝ վախճանեցաւ 1632ին «ի վանս դամբարանի Ս. Առաքելոյն Անանիայի»: Թաղեցին Կողեռն Վրդ.ին բըլուրը¹⁰⁴:

103. Անդ, էջ 308:

104. Անդ, էջ 307-309: ԱԿԻՆԱՆ Հ. Ն., Մոսկէս Տաքեւացի, էջ 202-205:

17.— ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ՎՐԴ. ԽԱՐԱԵՐԴՅԻ

Արխատակէս Վրդ. ապրած ու գործած է ԺԷ. դարու առաջին կէտին: Ժամանակակից և Պորտո Պատրիարք Գրիգոր Վրդ. Կեսարացիին, որուն իբր հակառակորդ էր ներկայացնեն դարուն ժամանակագրիւնը: Առաջել Դավրիթեցին ալ անոնցմէ է, ու լուսթեամբ կ'անցնի ընդդիմութեան պատճառներու մասին՝ գրելով. «այս Արխատակէս Վրդ. եւ այն Կեսարացի Գրիգոր Վրդ.» ունէին ընդ միմեանս ոխս նախանձու յոյժ սաստիկ»: Չամչեան կը կրկնէ Դավրիթեցիի պատումը¹⁰⁵:

Արխատակէս Վրդ. 1628 թուին Պոլիս կը գտնուէր:

Երբ Լսիովի Նիկողայոս Արքեպս.ը, 1628ին Պրուսա հասած էր, հետամուտ Գրիգոր Վրդ. Կեսարացիին հանդիպելու, որպէսզի ասոր կողմէ իրեն դէմ արձակուած քանադքանքը վեցցնել տար, Արխանակէս Վրդ. ն է որ Նիկողայոս Արքեպս.ին խորհուրդ տուած է արժէք չտալ այդ քանադքանքին, ըսելով թէ՛ Գրիգոր Կեսարացիին չուէր նման իրաւաստութիւն. ու համոզած էր Նիկողայոսը՝ չչարունակել իր ուղին մինչեւ Կեսարիա¹⁰⁶:

Գրիգոր Դարանաղցի համակրանքով կ'արտայայտուի Արխատակէս Վրդ.ի մասին, ներկայացնելով զինքը իբր խորհրդատու իրեն: Կը պատմէ թէ 1628ին Արխատակէս Վրդ. իրեն թիկունք կանգնած է Կ. Պորտո, Պալաթոն Լընչտալիայիտաց եկեղեցին, որ Յոյներու ձեռքն էր, Հայոց անցընելու համար, մինչդեռ Գրիգոր Վրդ. Կեսարացիին դէմ կեցած էր իրեն:

Ա. Արաօյանճեան կը հատուտէ թէ Կեսարացիին երկու տեղապահները, Մինաս Եպս. Կարնեցի եւ Յովհաննէս Վրդ. Չադ, այս բանիս համար՝ Արխատակէս Վրդ.ը հալածած են, եւ թէ նա՛խ «Ղալաթու ցողեալ կայր»¹⁰⁷:

18.— ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ՄՈԿԱՑԻ (ԿԱԼՕՆԵՑ, † 1637)

Կարապետ Վրդ. Մոկացի աշակերտած է Սիմէոն Ապարանեցիին, զոր «Երանելի Սիմէոն» կը կոչէ Դարանաղցին: Անշուշտ ըլլալու է Սիմէոն Աւագ Վրդ., որ Շնորհալի ալ կոչուած է Դարանաղցիէ, եւ որ 1615 թուին պախճանած է:

105. ԱՌԱՔԵԼ ԴԱՎՐԻԹԵՑԻ, Ամդ, էջ 285, 370-371: ՉԱՄՁԵԱՆ, Հտ. Գ., էջ 632:

106. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամդ, էջ 258: PETROWICZ G., L'unione degli Armeni di Polonia con la S. Sede, Roma, 1950, pg. 26-27.

107. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 187-192: ԱԼՊՕՅԱՅԵԱՆ Ա., Սիմ, 1937, էջ 93:

Կարապետ Վրդ. Մոկացի հմուտ եղած է Ս. Գրքի, «չառն ի բերան առեալ իբր զՍաղմոս ի քաղ ունել անմոռաց» կը դբէ նոյն ժամանակաշրջը: Տեղեակ եղած է նաեւ Արտաքիմ գիտութեանց, քերականութեան, փիլիսոփայութեան, վիպասանական շարադրութեան ու պատմութեան, մանաւանդ Հայոց¹⁰⁸:

Ս. Յակոբի միաբան, Երուսաղէմի նուիրակութեամբ շրջելով երկար տարիներ Կ. Պոլիս, Էսթրէնէ, Կաֆա, Ռոստոպոյ, Հանգանաւորութիւններ ըրած է ի նպատակ վանքի¹⁰⁹:

1629 թուին Կ. Պոլիս կու դայ, ուր կ'ընդունուի իբր Աստուծոյ առաքեալ մը: Մէկ ու կէս տարի կը մնայ. ու երբ կ'իմանայ Պատրիարքարանի շրջանակներէն՝ թէ կը փորհին իւրացնել Երուսաղէմի համար իր հանգանակած զուժարը, ծովու ճամբով կը փութայ դէպի Երուսաղէմ: Գրիգոր Դարանաղցի կը հիշատակէ այս Վրդ. փն բարեմասնութեանց փունջը:

Պոսեցիները արքունի պէրաք հանել կու տան Կարապետ Վրդ. Մոկացիի անունին, զինքը Պատրիարք ունենալու համար՝ փոխանակ Զաքարիա Վանեցիի: Հակառակ անոնց «կողկողաղին պաղատանքներ»ուն, կը դբէ Դարանաղցին, նա խոյս կու տայ:

Երկու տարի արքունի հրամանը կը մնայ իր անունին վրայ, կը դբէ նոյն Դարանաղցին, մինչեւ որ Գրիգոր Կեսարացին կը դբաւէ իշխանութիւնը:

Երուսաղէմ փոխուած շրջանին՝ ուսուցման ալ նուիրուած է: Իր բոլոր գրչագիրները թողած է վանքին. չունի անձնական երկասիրութիւններ¹¹⁰:

Վախճանած է Երուսաղէմ, 1637ին:

19.— ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԴ. ԵՐԶՆԿԱՍԻ (ՔՈԹ, † 1623)

Երզնկայի վիճակի Թիլն աւանէն, մանկադոյն հասակին արեղայ եղած է, տոր Քոթ կը կուչէին, կը դբէ Դարանաղցին, «ընդ ակամբ հայելով»:

Նախ աշակերտած է Ղազար Վրդ. Երզնկացիին, որու մահէն յետոյ, Հալէպ՝ Պետրոս Վրդ. Կարկառեցիին, ուր 4-5 տարիներ ալ դեռ մնացած է, իր Վրդ. փն մահէն († 1608) յետոյ:

Երուսաղէմ փոխուած շրջանին, Դարանաղցիին վկայութեան համաձայն, վանքին հաշիւները քննադատած ըլլալուն համար՝ բանտար

108. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 303-307: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամդ, էջ 122-150:

109. ԱՂՈՅԱՃԵԱՆ Ա., Սիոն, 1937, էջ 192-193:

110. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 303-307: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամդ, էջ 150-158: ԱՂՈՅԱՃԵԱՆ Ա., Սիոն, 1937, 192-193:

ճրահայեաց Ս. Աստուածածնի վանքը, ունի Յիշատակարան մը, գրուած Սրապիոն Վրդ.-է :

Յիշատակարանին համաձայն Սրապիոն Վրդ.-ի հօր անունն է Սոմա Դանիէլ, ֆօր անունը Մղտեսի Աթլազ. եղբայրներն են՝ Սուտա-վեհտ, Յակոբ, Գասպար ու Պաղտասար, քոյրերն են՝ Մղտեսի Մարիամ եւ Վարդիսաթուն :

Կարապետ Վրդ. Գոք ունի Ողբ մը, նոսիրուած դարուն զոյգ համբաւեալ վարդապետներու, Պետրոս Վրդ. Կարկառեցիի եւ Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցիի : Այս Վերջինի անսին կը գրէ թէ՛ էր «որդի Պատրիկ մեծ իշխանի»¹¹³ :

1559-1560 տարիներուն, Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցիի համար օրինակուած Վարք Հարամցի մը Յիշատակարանն ալ կը բովանդակէ նոյն Վարդապետին կենսագրութիւնը, որ հոս կ'ամփոփենք :

Քաղցր են, կը գրէ, Սուրբ Հայրերու վարձերը, որոնցմով սնաւ «ախոյեանն անպարտելի, Տէր Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցի, առն մեծատան որդի, որ թողեալ քատացուածս հայրենի եւ ընթացաւ զհետ Գրիգորոսի, բառնալով յուս ղիսաչ կրօնաւորութեան ի մանկութեան հասակի» :

Կը պատահի որ 1578ին Յովհաննէս Վրդ. Շիրակացի Երուսաղէմէն վերադարձին կ'անցնի Ուրհայէն : Սրապիոն կը յարի անոր, ու հինգ տարի կը հրահանգուի «ի նուրբ շաւիղս աստուածաբան բանից» :

1582ին կը վախճանի Շիրակացի Վրդ., որու կը յաջորդէ Ղուկաս Վրդ. Կեղեցի, մեծ աշակերտը Յովհաննէս Վրդ. Շիրակացիի, իբր դիտապետ Ամիրի : Սրապիոն երեք տարի ալ կ'աշակերտի Ղուկաս Վրդ.-ի, եւ «արժանաւորի (Սրապիոն) քաւչապետութեան, հայրապետական եւ Եպիսկոպոսական աստիճանի... եւ գերթիմաստ վերիշխանութեան վարդապետական շնորհի, առնու գաւազան եւ հրաման դաս տալոյ՝ ի Տէր Ղուկաս Վրդ.-էն իւրմէ, ՌՂԴ (1585) թուին» :

Սրապիոն Վրդ. կը ձեռնարկէ Ս. Գրքի դասաւանդութեան :

1591ին ուխտի կ'երթայ Երուսաղէմ, ուր կը մնայ տարի մը, Ս. Յակոբի վանքը, որու Առաջնորդն էր Դաւիթ Արքեպս. : Սրապիոն հոն կը հանդիպի գեղարկար ձեռագիրի մը, վարք Հարամց, ու Դաւիթ Եպս. ի հրամանով հետը կը բերէ Ուրհայ :

Տարի մը յետոյ կ'անցնի Ամիր (Տիգրանակերտ) : 1593ին, Ղուկաս Վրդ. իր ձեռութիւնը պատճառելով՝ Սրապիոն Վրդ.-ի կը յանձնէ Ամիր եւ Ուրհայ քաղաքներու դիտապետութիւնը, որ «բարւոք կարգաւորութեամբ հովուէր» : 1600ին Յովհաննէս Երէցի օրինակել

113. ԿԻՒԼԵՍԻՐԱՆ Բ., Պատմութիւն Կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ, Աթիլիաս, 1939, էջ 269 :

Եւ արապիոն վրդաբուրհայեցի
 որ ստացաւ զայս Էսայու մեկնիչա
 հալալ արդեանց իմոց. և ետուռ զսա
 ընծայ եյիշատակ իդուռն բարձրահայ
 եաց սք անժաճեին. ինձ և ծնողացիմոց
 հօրս խօճա դանիելին. և մօրս միտեսի աթ
 լապին. և հանգուցեալ եղբարցն իմ խու
 տավէրտի արդիին. և միտեսի յակոբին. զաս
 պարին. և պաղտասարին. և քվէրցն իմ միտե
 սի մարիամին. և մարդ խաթունին. և այլամ
 արեան մերձաւորաց իմոց լիցիյիշատակ.
 ովոք ան դգնի զայս գիցրս հանելով իդու
 նի սք Էկեղեցոյս ծախելով կամ գրաւ
 եով. թէ իմոցս և թէ աւտարաց ծախե
 լով. և կամ այլինչ պատճառաւ. դատապա
 րտեալ լիցի յայ. և յամ սրբոց նր. աստ և ի
 հանդերձեալ ահեղ ատենին քի. այլ լաւ
 պահողն և փնտմ տանողն անդի յայ. և
 յամ սրբոց նորա և իմեն յամեն. հայրմէ.
 Գորեցաւ յիշատակարան գրոցս իմեճ
 մայրա քաղաքն ուրհա իդոն բարձրա
 հայեաց սք անժաճեին. որ աստ կայցե
 յիշատակ ան ջնջելի տեղի սրապիոն քալ
 ըաբունապետին և ամ զարմից նորին ամեն.
 Իհայոց մեծ թմկին. ուճք. թմկին յուե
 վար ամսուս առաքի աւրիւ որկկադանդ
 մեծ հոռմին

կու տայ Երուսաղէմէն քերած Վարք Հարանցը, որու Յիշատակարանէն քաղեցինք մեր այս ծանօթութիւնները¹¹⁴ :

Առաքել Դավիթիցի ալ վանուանէ՝ «Մեծ Վրդ. Սրապրոն, Առաջնորդ քաղաքին Տիգրանակերտու», ու կու տայ անոր կենսադրութիւնը, աքնարէս ինչպէս տեսանք վերեւ¹¹⁵ :

Սրապրոն Վրդ. Ամիրէի մէջ Հիմնած է զպրոց, որ նկատուած է իբր շարունակութիւն Ամրտուլու զպրոցին: Նոյն այս զպրոցէն, Սրապրոն Վրդ. Վի ձեռքին տակ կազմուած են աշակերտներ, որոնք դրեթէ ամէնքն ալ արժէքաւոր եկեղեցականներ եղած են ու փայլած՝ Ժէ. զարու առաջին կէտին:

Ա. Արթուրյանէն էլը Վաստատէ Թէ Սրապրոն Վրդ. Ուրհայեցին եւ իրեն անուանակից Սրապրոն Վրդ. Բաբելդագի՝ հղած են Հայաստանեայց Եկեղեցիին մշակութային վերազարթումի ռահվիրաներէն: Անոր փայլուն աշակերտներուն անուններն են.

Մովսէս Վրդ. Տաթեւացի, յետոյ Կաթողիկոս Էմմիածնի, Թէեւ Հլրցաւ աւարտել իր ուսումը Սրապրոն Վրդ. Վի մօտ, անոր կանխաձառ մահով († 1606 Սպրիլ 23):

Գրիգոր Վրդ. Կեսարացի, որ զանազան շրջաններուն Պատրիարք նստաւ Կ. Պոլիս:

Բարսեղ Վրդ. Արծրունեցի, ինչպէս ինքն փակ ինքզինքը կը կոչէ, ծնած Սասնոյ Մարմանդ գիւղը, կոչուած Մարմանդի կամ Համքեցի՝ Ամիրէ Առաջնորդ ըլլալուն համար:

Յովհաննէս Վրդ. Ուրհայեցի, Եսայ. Եղեւսիոյ, Առաքել պատմիչէն ճանչցուած իբր աստղաբաշխ:

Արիստակէս Վրդ. Տարօնցի, մասնագէտ երաժշտութեան:

Յովսէփ Վրդ. Հղուեցի, Յովհաննէս Վրդ. մը, Յովհաննէս Վրդ. Քաջբերունցի, Արճէշէն եւն...:

Սրապրոն Վրդ. Ուրհայեցիի վարժապետական ամպլոնին քրիստոսաբանական դաւանանքի եւ Բաղկեդոնի Ժողովին վերաբերեալ ուսուցման մասին, Գրիգոր Կեսարացի յուսաբանութիւն մը կու տայ մեզի Առ Էջմիածնեցի ուղղած նամակին մէջ:

Կեսարացին կը խոստովանի Թէ իր աշակերտութեան շրջանին՝ Սրապրոն Վրդ. Վէ տուցած վարդապետութիւնը, ինչ կը հայէր անոր քրիստոսաբանութեան, յետոյ սրբադրած է՝ հմուտ անձանց հետ իր չփոժով: Այդ ըսել է Թէ կերպարձեր է նախաքաղկեդոնեան բանաձեւումին, մէկըի լծողով, քեր նետորական, Բաղկեդոնի Ժողո-

114. ՊԱԼԱՆ ՏՐԴԱՏ, Յուլիոյ Հայերէմ Զեռագրաց ի Թուրքիա, Պոլիս, 1892, էջ 22-25:

115. ԱՌԱՔԵՆԻ ԴԱՎԻԹԻՑԻ, Ամդ, էջ 3-7, 10-11, 184, 211, 340-344: ԱՊՈՅԱԶԵՆԱՆ Ա., Սիմոն, 1886, էջ 85:

վրն աստուածային ու մարդկային երկու բնութիւններում ամբաժանելի եւ անշփոթ միութեամբ վարդապետութիւնը:

Կը հետեւի ուրեմն, դաւանաբանական պատմութեան համար, թէ Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցի՝ Ամիրի փր զստաբանէն՝ կ'աւանդէր իր աշակերտներուն թէ՛ Քաղկեդոնի ժողովին այդ բանաձեւումը հերեւտիկոսական չէր, ինչպէս որ կը համարէր Կեսարացին՝ ինչ ինչ նախկին Հայ վարդապետներուն ենթադրութիւններուն վրայ յեցած:

Մովսէս Տաթեւացին ալ, հետեւելով իր ախրելի վարժապետին, կ'աւանդէր թէ՛ Քաղկեդոնի Հայրերուն բանաձեւած վարդապետութիւնը նոյն էր Բովանդակութեամբ, լաւագոյն կերպով ներկայացուած, Հայ Եկեղեցիի մէջ աւանդութեամբ ընդունուած Կիւրեղեան բանաձեւումին: Որով Վատիններուն եւ Յոյներուն, այս է համայն Քաղկեդոնական քրիստոնեաներուն դաւանանքը հերետիկոսական չէր, ինչպէս կը կարծէր Կեսարացին եւ որ կը մեղադրէր փր աշակերտը՝ Մովսէս Տաթեւացին եւ անոր աշակերտը Ֆաշատուր Կեսարացին եւ ուրիշներ՝ որոնք անոնց պէս կը խորհէին¹¹⁶:

Սրապիոն Վրդ. հռչակուած փր նաեւ փր քարոզիչ: Անոր համաւր տարածուած փր, կը սրէր Դավրիժեցի, Գիրնէս «Հռոմոսց, Ասորոց եւ մահմետականաց» մէջ¹¹⁷:

Ս. Էմմիածնի Աթոռը, ԺԵ. տարու ակիդքը ճշնաթամային տարիներու մէջ կը զսնուէր, մինչ երկու կաթողիկոսներ, Դավիթ Դ. եւ Մելքիսեթ, պարտքերու տակ կը հեծէին: Կացութեան դարման մը հայթաղթելու յոյսով, կը դիմեն Սրապիոն Վրդ. փ, վատահացած ասոր վախճած հմայքին, մանաւանդ որ սոր էր ընտանեկան հարըտութեան:

Դարանաղի կ'աւանդէ թէ փնքն ալ ընկերացած է Սրապիոն Վրդ. Բաբելոնացիին, իր հրաւիրակ պացած է Ամիր, Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցիին:

Սրապիոն Վրդ. կը գլխանի, Ս. Էմմիածնի Գահը փրկելու փափաքով: 14 Օգոստոս 1603ին կ'օծովի կաթողիկոս, Գրիգոր ԺԳ. անունով: Բայց վարելի չ'ըլլար իրեն մնալ Արեւելեան Հայք՝ աւելի քան տարի ու ետ: Կը վերադառնայ Տիգրանակերտ, իր եպիսկոպոսական Աթոռը: Աթոռահետեւ դժբախտաբար քիչ օրեր կ'ապրի, ու 23 Ապրիլ 1606ին կը վախճանի¹¹⁸:

116. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Մովսէս Գ. Տաթեւացի, Վիեննա, 1936, էջ 363-371:

117. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 39-40: ԱՌԱՔՆԻ ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 3-7: ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամդ, էջ 409-424: ԱՂՈՅԱՅԵԱՆ Ա., Սիմ, 1946, էջ 60:

118. ԳՐ. ԴԱՐԱՆԱՂՑԻ, Ամդ, էջ 61-66: ԱՌ. ԴԱՎՐԻԺԵՑԻ, Ամդ, էջ 340: Ձեռագրի մը Յիշատակարանը կը գրէ. «Թվին ՌԾԵ (1606) ՄԵՀԵԿԻ Ե (5), աւուր չորեք շաբաթու, ի մեռտսան ժամու, վարժապետն մեր աւանդեաց զհոգին իւր օրը»:

Մովսէս Տաթեւացի, որ իր տիրելի Վարդապետին սնարին կը դնուէր անոր մահուան պահուն, նուիրած է անոր ստաղաչալեալ Ողբ Բը, ուր կ'աւանդուի թէ Սրապիոն Վրդ. հաղիւ 49 տարեկանը սկսած էր՝ երբ կը վախճանի¹¹⁹ :

Գրեգոր ԺԳ. թէեւ կը հեռանայ Աթոռէն, իր կաթողիկոսական իշխանութիւնը ի հարկին զործածած ընալ կը թուի, որովհետեւ 1605ին Բարսեղ Վրդ. Արծրունեցին, իր աշակերտը, զրկած է Լիով, իբր նուիրակ :

ԿԱՐԱՊԵՏ ԵՊՍ. ԱՄԱՏՈՒՆԻ

բանեալք. Յիշատակարանս հատարակող ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ – ՅԱԿՈԲԱՆ, կը ծանօթագրեն թէ սա կը համապատասխանէ 23 Ապրիլ 1806 թուականին, եւ աւանդելը Սրապիոն Վրդ. Ուրհայեցիի մահուան է. Տես ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ա. Ամդ, էջ 239 :

119. ԱԿԻՆԵԱՆ Հ. Ն., Ամդ, էջ 422-423, 409-422 (Ողբը) :

Résumé

PRÊTRES RENOMMÉS DU XVIIe SIÈCLE

Mgr. KARAPET AMATOUNI

De nombreux ecclésiastiques ont contribué à une rénovation de la vie monastique au XVIIe siècle. Bien qu'ayant disposé de peu de sources, l'auteur de l'article a su coordonner celles-ci pour dresser une liste de ces rénovateurs, révéler certains traits de leurs biographies respectives et faire connaître ainsi leur activité.

L'article de l'auteur, décédé, sera publié ici en deux parties. Nous connaissons dans cette première partie les noms de 20 ecclésiastiques, parmi lesquels se sont distingués l'évêque Sargis de Babert (mort en 1620) et le prêtre Kirakos de Trébizonde (décédé en 1621). Ils ont rénové le grand ermitage de Siunik, d'où sont sortis de grands prêtres ayant mené une vie pure.

L'un des buts principaux de l'auteur a été également de montrer comment l'œuvre entreprise n'a pas été permanente, et a cessé avec son instigateur ou, tout au plus, après une génération. Seul Mekhitar a su entreprendre de telle manière son œuvre de rénovation que celle-ci est en train de continuer, même après sa mort, pour éclairer la nation arménienne.